

Ne drže posluge. Tek neke obitelji u Zlarinu imaju »služavku«, ili slugu za poljske radove.

Teškoće u proizvodnji: nedostatak gnojiva; iz predrasude uporno se drže naslijeđenih načina obrade zemlje; zanemarena je njihova »teoretska i praktična« pouka u agrikulturi; rasparčanost parcela; obrađivači su »obični koloni«, pa ne rade onim marom i zalaganjem kao što bi radili kad bi zemlja bila »njihovo apsolutno vlasništvo«; od 1.888 stanovnika 471 ne radi u poljoprivrednim poslovima, pa ostaje samo 1.417 poljoprivredno aktivnih, a kako se obrađuje ukupno 1.026,682 jutara zemlje, to otpada na jednog poljoprivredno aktivnog 0,717 jutara.

Gornje su podatke prikupili i obradili stručnjaci i činovnici koji su radili na prvom katastarskom premjeru i operatu od 1826. god. nadalje. Smatramo da predočuju situaciju tridesetih godina 19. st. Njih dopunjuju, a izvjesnim dijelom i korigiraju, podaci što ih je višim organima dostavljala Općina Zlarin u razdoblju 1831—1833. god., a koje objavljujemo u priloženom pregledu — tabeli.

U daljem razvitku, od prve polovice 19. st. do sredine 20. st., kako u pogledu glavnih poljoprivrednih kultura, masline i loze, tako i cjelokupne poljoprivredne proizvodnje, na Zlarinu se očituju iste zakonitosti i karakteristike koje obilježavaju iste procese u cijeloj Dalmaciji.

Maslinarstvo stalno i postepeno nazadauje.

Vjerojatno stoga da se izbjegne plaćanje poreza i daća seljaci su pribjegavali prijevremenom branju maslina. Zlarinska općina u proglasu od 18. X. 1836. naglašava kako su to ponovljeni prekršaji, da se »prodaju masline prije predviđenog vremena, a zbog nezasitnosti nekih nedobronamjernih špekulanata, protivno višekratno objavljenim odredbama«, pa naređuje: zabranjena je prodaja i kupnja maslina prije potpunog završetka berbe; prekršitelju će biti »konfiscirano sve«, a bit će i odmah zatvoren, bez ikakva obzira, i ostat će u zatvoru sve do proglašenja presude; prekršitelj plaća još i peterostruki iznos dužne desetine; kupci takvih maslina bit će smatrani »kao neprijatelji i kao propast narodnog gospodarstva«; kaznit će se i pripadnici seoske straže (»ronde«), ako ne budu provodili gornje odredbe.¹⁶⁰

Pojavama izbjegavanja plaćanja desetine na masline državi očito treba pripisati i proglas iste općine od 31. X. 1857, opet u vezi s prodajom maslina »prije oportunog vremena«, gdje se kaže: danom 1. XII. bit će dopuštena trgovina maslinama; prodaja se ima vršiti samo danju, isključivši bilo koji sat noći, a smije je obavljati samo glavari obitelji; prekršaj je ako to čine dječaci, mlađi sinovi ili drugi pripadnici obitelji, a isto tako ako to čine sluge, koje ne mogu posvjedočiti svoje ovlaštenje sa strane gospodara; prvi se prekršaj kažnjava konfiskacijom robe, a ponovljeni još i globom.¹⁶¹

U svojem izvještaju Kotaru u Šibeniku Općina se žali na nesavršenost starih torkula za ulje, kojima se nikako ne može dobiti ulje dobre kvalitete,

¹⁶⁰ HAZd. SCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 27, god. 1834.

¹⁶¹ Isto, sv. 57, god. 1857.

P R E G L E D
PRINOSA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA I DRUGIH »DODATNIH PRODUKATA« OSTVARENIH U TROGODIŠTU
1831—1833. GOD. NA PODRUČJU OPĆINE ZLIARINA

Naselja	Godine	S t o k a													»Potrebni proizvodi«						
		*Bijele žitarice u mletčkim starima	Male žitarice u mletčkim starima	Vino u mletčkim starima	Ulje u mletčkim barilima	Konji mlatčkim barilima	Tovarna stoka	Mazge	Goveda	Koze	Ovce	Svinje	B a r k e	Sijeno		Voće	Krumpir	Zelenje	Hepa	Sočivo	Napomena
Zliarin	1831.	1.628	24	—	1.700	400	1	145	—	23	—	350	10	184	—	10.000	—	8.000	2.000	14	Ulje je računato aproksimativno
	1832.	1.640	45	—	4.000	800	1	180	—	28	—	500	20	107	—	9.000	—	5.000	1.500	21	
	1833.	1.646	15 3/4	—	1.290	700	3	200(?)	—	30	—	600	15	110	—	8.500	—	10.000	2.500	20	
Krapanj i Grebaštica	1831.	818	966	60:2	2.183	160	13	42	—	30	380	1.060	12	64	—	3.500	—	8.000	9.000	127	
	1832.	825	520+720	10+1	1.800	200	1+12	10	—	0+34	0+350	50	4	54	—	2.000	—	4.000	9.000	30	
	1833.	835	630 3/4	56	1.716	500	13	50	—	80	360	1.300	16	57	—	2.000	—	5.000	4.500	65	
Prvić Luka i Prvić	1831.	1.511	73:6 1/2	—	5.163:2	620	16	15	14	—	130	7	103	—	12.000	—	6.900	5.000	2:5		
	1832.	1.528	45	—	4.650	900	17	20	15	—	150	8	105	—	8.000	—	4.500	3.000	20		
	1833.	1.560	15 1/2	—	4.520	1.000	15	30	16	—	160	10	108	—	8.000	—	10.000	3.000	1		
Žirje	1831.	288	16:5	—	1.333:2	40	—	56	—	—	20	380	2	15	—	1.200	—	2.000	3.000	14:1	
	1832.	283	15	—	1.300	100	—	52	—	—	22	360	4	15	—	800	—	1.000	1.800	6	
	1833.	288	10 3/4	—	1.320	120	(?)	58	—	—	28	390	3	16	—	500	—	2.000	1.500	2 3/4	
Kaprije	1831.	108	13	—	416:4	30	—	18	—	13	80	250	—	12	—	1.200	—	2.000	3.500	0:4	
	1832.	110	8	—	350	65	—	20	—	14	84	255	—	12	—	800	—	1.000	1.800	6	
	1833.	110	5	—	412:4	100	(?)	(?)	—	16	90	300	1	12	—	900	—	2.000	2.000	1	

NB! Kod Krapnja i Grebaštica prva se brojka odnosi na prvo, a druga na potonje mjesto. Dokument je oštećen, pa su nečitki podaci označeni upitnikom. Arh. fond Općine Zliarin, sv. 25, 1831. god.

kao što se naprotiv dobiva s novim aparatarama (>machine di nuova invenzione<), koje su u primjeni u južnoj Italiji. Općina traži da vlada predujmi za nabavu takvih novih strojeva na taj način da korisnici kasnije vrate predujam.¹⁶²

Proizvodnja je ulja na područje cijele općine Zlarin (Zlarin, Krapanj-Grebaštica, Žirje, Prvić-Luka, Prvić-Šepurine), sredinom 19. st. vrlo promjenljiva: god. 1855. iznosi 4.500 mlet. barila (289.741,5 lit.), a 1856. god. 3.500 (225.354,5 lit.), u slijedećem trogodištu bila je izuzetno nestalna: 1857. — 11.500 emera (650.772,35 lit.), iduće godine samo 600 (33.953,34 lit.), a 1859. god. tek 2.000 emera (113.117,8 lit.).¹⁶³ God. 1861. iskazano je za četverogodište 1857—1860. samo 5.976 emera (318.175,26 lit.) ulja, što je procijenjeno na 113.952 fjorina.¹⁶⁴

God. 1871, također na cijelom području Općine Zlarin, bilo je maslinjaka na površini od 1.299 donjoaustrijskih jugera (nešto preko 747 ha), a proizvodnje maslinova ulja: 2.300 »centinaja«, pojedinačne vrijednosti 21 fjin, sveukupno 48.300 fjorina. Iduće 1872. god. bilo je ulja samo 715 »centinaja«, pojedinačne vrijednosti 26 fjin., sveukupno 18.590 fjorina.¹⁶⁵

Od najmanje oko 20 milijuna stabala dalmatinskih maslina potkraj 18. st., koje su davale oko 20—30 milijuna kilograma ulja, njihov broj je potkraj 19. st. spao na oko 4 milijuna stabala, a prinos ulja na oko 4,5 milijuna kilograma¹⁶⁶ Bio je to katastrofalan nazadak. Višestruki su mu bili uzroci. Ponajprije, smanjenje upotrebe ulja za rasvjetu i za mazivo, u drugoj polovici 19. st., smanjilo je potražnju na širem tržištu i uzrokovalo prilično naglo padanje cijena ulju.¹⁶⁷ Nadošle su i štete od tzv. maslinove mušice, poput pošasti;¹⁶⁸ poduzimane su mjere protiv te zaraze, pa se npr. i na Zlarinu širio stampat s uputama za borbu protiv maslinove mušice,¹⁶⁹ no bez opće obaveze provođenja zaštitnih mjera one nisu mogle dati zadovoljavajuće rezultate.¹⁷⁰ Nadalje, izvanredna konjunktura za vinogradarstvo Dalmacije u drugoj polovici 19. st. dovela je do ubrzanog širenja loze na račun drugih kultura, koje se uklanjalo da bi se širili vinogradi. S tim u vezi bilo je i krčenja maslina na korist momentalno konjunkturane loze,¹⁷¹ a pogotovu je bilo sve više zanemarivanja maslinika na račun bavljenja lozom. Konačno, radi sloma većih jedrenjaka potkraj 19. st., pa katastrofalnog propadanja vinogradarstva početkom 20. st., započeo je stalan demografski regres u cijeloj Dalmaciji, pa se i nedostatak radnih ruku sve teže osjetio i na uzgoju i obradi maslina. Sve to, uz veliku zaostalost

¹⁶² Isto, sv. 39, god. 1843.

¹⁶³ Isto, sv. 57, god. 1857; sv. 61, god. 1859.

¹⁶⁴ Isto, za god. 1861: Tabela pregled priroda za god. 1857—1860, te usporedba s prirodom u god. 1861. Upućeno Kotaru u Šibenik 8. XI 1861.

¹⁶⁵ Isto, za god. 1871. i 1873.

¹⁶⁶ S. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955, 185.

¹⁶⁷ Isto, 182.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ HAZd, ASCS, arhivski fond Općine Zlarin. Vidi i priloženu reprodukciju tog stampata, što je iz Šibenika poslan u Zlarin (Tab. X).

¹⁷⁰ Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia di Leopoldo Stockhamer, seguita per incarico dell'Ecc. I. R. Ministero del commercio. Tradotta per cura della Camera di commercio di Zara. Zara 1878, 48.

¹⁷¹ S. Ožanić, n.d. 182.

BERNARD STULLI

u preradi ulja, koja se nije razlikovala mnogo od one iz prastarih vremena,¹⁷² uzrokujući osjetljive gubitke ulja, stalno je poticalo i održavalo, uvodno istaknuti stalni i postepeni nazadak maslinarstva.

Vinogradarstvo je imalo sasvim drugačiji trend razvitka.

Ono ne nazaduje, već naprotiv sve do prvih godina 20. st. izrazito prosperira, posebno od pedesetih godina 19. st. nadalje.

Iz objavljene tabele vidi se da je proizvodnja vina na području cijele općine Zlarin u trogodištu 1831—1833. iznosila prosječno blizu 11.900 mlet. barila. God. 1855. i 1856. iznosila je 6.500 barila,¹⁷³ pa 1857. god. znatno povećana na 11.300 istih barila, a 1858. i 1859. god. ustalila se na 10.000 barila.¹⁷⁴ U trogodištu 1857—1860. god. iznosila je gotovo 24.777 hl.¹⁷⁵

Vrijedi spomenuti i mišljenje što ga je Općina Zlarin dala o uzgoju vinograda 3. IV. 1855. Francuska se, naime, preko austrijskog ministarstva vanjskih poslova interesirala za uzgoj loze u Dalmaciji, pa je na tu anketu dala svoje mišljenje i Općina Zlarin. Opisavši glavna načela o uzgoju loze, sumarno i najbitnije, zlarinski izveštaj dalje navodi: za privođenje potpunoj kulturi vinograda na površini od jednog gonjaja troškovi iznose 35 fjorina, a zatim sama »proizvodnja« 12 fjorina; s obzirom na »sadašnje okolnosti« i skupoću živežnih namirnica, troškovi su obrade veći »nego prošle godine«, pa je uloženi rad zemljoradnika skup; prije god. 1849. oko polovice proizvedenog vina ostajalo je za domaću upotrebu, a druga se polovica izvozila; poslije 1849. god. osjetno je porasla cijena vinu, pa se više izvozi, a smanjena je domaća potrošnja; cijene su rasle od 8 na 12 fjorina; troškovi transporta iznose 40 karantana po barilu.¹⁷⁶

I zlarinsko je vinogradarstvo najviše prosperiralo u razdoblju 1870—1890. god.

Konjunkturane tendencije poticali su: najprije bolest »luga« na lozi početkom druge polovice 19. st. i u sjevernoj Italiji pa pojačani izvoz dalmatinskog vina u Mletke, uz naglo podizanje novih vinograda u Dalmaciji;¹⁷⁷ pojava filoksere šezdesetih godina u Francuskoj, propast njezinog vinogradarstva, dugotrajnije mogućnosti izvoza dalmatinskog vina u tu zemlju, uz dalje užurbano proširivanje dalmatinskih vinograda; napokon, određene mogućnosti plas-

¹⁷² Isto, 188, ... »ali se postupak kod prerade ulja u biti nije mnogo izmijenio, pa se i danas postupa, kao što su radili stari Grci i Rimljani!»

Detaljnije o pitanjima takve prerade vidi i: *Relazione sulle condizioni...* di L. Stockhamer ..., 49—55.

Ponešto se u Šibeniku radilo na propagiranju novih »uljarskih strojeva«. Tako su npr. 7. XI 1903. i Zlarinjani pozvani, da 8. XI prisustvuju u Šibeniku predavanju »učitelja poljodjeljstva« Bulića i Baranovića: »o berbi i konzerviranju maslina i spravljanju finog stolnog ulja«; nakon »teoretičkog predavanja« slušaoci će poći u »uzornu uljarnicu« Matačića, gdje će im se pokazati »razne uljarske strojeve«; »Komu je od koristi neka izvoli prisustvovati« — završava taj poziv (Vidi: HAZd. ASCS Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 3, god. 1903).

¹⁷³ HAZd. ASCS. Arhivski fond općine Zlarin, sv. 57, god. 1857.

¹⁷⁴ Isto, sv. 61, god. 1859.

¹⁷⁵ Isto, za god. 1861.

¹⁷⁶ Isto, sv. 55, god. 1855.

¹⁷⁷ S. Ožanić, n.d. 133.

mana dalmatinskog vina i na mađarsko tržište, gdje je filoksera oko 1890. god. također već teško ugrozila domaću proizvodnju.

Usprkos dobrim dijelom tradicionalističke, i za to vrijeme neadekvatne, izrade vina u Dalmaciji,¹⁷⁸ situacija je na evropskom tržištu omogućivala izrazitu konjunkturu za dalmatinska vina zapravo sve do prvih godina 20. st.

U prvoj polovici 19. st. prosječna je cijena dalmatinskog crnog vina bila 1,4 do 3 forinte po barilu (66 litara). U prvom deceniju druge polovice 19. st. cijene su stalno rasle, pa su od 2 forinte do 5 forinti u 1848. god. narasle na 37—39 forinti u 1860. god. po barilu.¹⁷⁹ Nakon izvjesnog pada poslije 1860. god. ponovno skaču cijene čim je počeo izvoz u Francusku, te su 1881. god. dosegle 25—30 forinti po barilu. Nakon toga postepeno padaju: 1886. god. na 16—24 forinte, pa na 8—18 forinti oko 1890. god.¹⁸⁰

Evo nekoliko primjera kako su opisane prilike odjeknule u dalmatinskoj gospodarskoj štampi:

Sedamdesetih je godina osobito na udaru carinski sistem u Habsburškoj monarhiji, i »carinska izolacija« na koju on osuđuje Dalmaciju, jer da to naročito sputava upravo trgovinu dalmatinskim vinom, ograničava je na samu pokrajinu i obara cijenu vinu.¹⁸¹ Taj je carinski sistem »apsurdan, monstruozan i paradoksalan«, on »ugušuje« poljoprivrednu proizvodnju, a »fovorizira« industrije »koje ne postoje«. ¹⁸² Dalmaciju se tretira »kao inozemstvo« prema drugim dijelovima Monarhije, pa dalmatinsko vino i ulje plaća carinu pri uvozu u te druge zemlje Monarhije.¹⁸³ Traži se oslobođenje od takvih carina.

God. 1875. organizirana je u Skradinu gospodarska izložba, uz sudjelovanje 135 izlagača. Sudjelovala je i Općina Zlarin, baš kao Općina. »Mjedenu kolajnu« dobilo je tada crno vino »kutljarića«, izlagača Matije Aduma iz Zlarina.¹⁸⁴

God. 1876. štampa javlja:

Iz Prvić-Šepurine: ... »A i ciena vinu nije loša. Rovinježi ga do sad odvukli jedno pet hiljada šibenskih barila, a sve po četiri do 5 fiorina. Još će biti u našem selu do 8 hiljada barila vina zdrava, a do četiri hiljade barila prave mufe. Mi se na mufu ne srdimo, jer će nam je sve po 5 fiorina na ljeto popit ribari; pa da je nje i više, otišla bi u slast«. ¹⁸⁵ ...

Iz Spljeta: ... »Vino spljetsko prodaje se po f. 5:25 spljetsko barilo, ili litara 65. Nade je da će ciena poskočiti, jer se danomice za Trst i inozemstvo krca. ¹⁸⁶ ...«

¹⁷⁸ *Relazione sulle condizioni... di L. Stockhamer... 64—66.*

¹⁷⁹ *S. Ožanić, n.d. 167.*

¹⁸⁰ *Isto.*

¹⁸¹ »*Bollettino agrario della Dalmazia. Gospodarski list dalmatinski*«, br. 5/I. V. 1872.

¹⁸² *Isto, br. 19/I. X. 1873.*

¹⁸³ *Isto, br. 8/15. IV. 1875.*

¹⁸⁴ *Isto, br. 19/I. X. 1875, i br. 23/I. XII. 1875.*

¹⁸⁵ Na istoj izložbi dobila je Općina Zlarin: zlatnu kolajnu za slane srdele, srebrnu kolajnu za koralj, te mjedenu za suhu ribu (inćune).

¹⁸⁶ *Isto, br. 24/1876, u rubrici: Ljetina i cene domaćih proizvoda u Dalmaciji.*

¹⁸⁶ *Isto.*

Iz **Sutivana** na Braču: ... »Francuzko vinarsko društvo kupuje kod nas na veliko vino. Isto društvo kupilo je do sada preko 20.000 barila. Trgovci, dođite na Brač s dobrom kesom, a za cijene vina i ulja lako ćemo se sporazumiti...«¹⁸⁷

Što se više približavao svršetak stoljeća, to su konjunkturane tendencije slabile, a elementi krize jačali. To dobro ilustrira jedna predstavka Općine Zlarin upućena vladaru u Beč 1896. god. Općina je, naime, zapala u dug prema državnoj blagajni na ime poreza, i to za iznos od 3.160 forinti, pa je odlučila obratiti se direktno vladaru s molbom za oprost toga dugovanja, opravdajući neplaćanje vrlo slabim gospodarskim stanjem Zlarina, opisujući ga ovako:

Zlarinsko je tlo nedovoljno, zbog malene površine otoka i njegove strme nite i kamenite konfiguracije, da pruži svojim stanovnicima sredstva za održavanje, pa ih je to, od davnih vremena gotovo sve uputilo da u ribarstvu i pomorstvu potraže druge prihode.

Pomorstvo, zbog gotovo posvemašnjeg nestanka jedrenjaka, pruža malom broju ljudi mogućnost zarade; zanemareni ribolov, te nedostatak praktičnog i racionalnog reguliranja obrta smanjili su na nulu prihode onih koji su se njima bavili.

Ni zemlja ne može dati stanovnicima veći prinos, jer je peronospora posljednjih godina vrlo ubojito napala otok, prisilivši vlasnike i kolone na nove troškove oko spasavanja loze. Mnogi nemaju sredstava da na vrijeme nabave preventivna sredstva protiv toga zla (bolesti), a neki opet nemaju u tome iskustva i potrebna znanja koja treba primijeniti. Zatim, prskanje protiv te bolesti mora se vršiti u razdoblju kada su težaci umorni i iznemogli od radova na kopanju i ponovnom okopavanju vinograda, u godišnje doba koje im je gospodarski najnepovoljnije.

O drugom proizvodu što ga nudi Zlarin, tj. o maslini, dosta je reći da je pad cijena ulja došao dotle da se ne mogu pokriti niti troškovi potrebni za branje maslina!¹⁸⁸

Ako i uzmemo da i ta molba Zlarinjana, kao i sve slične molbe, ponešto dramatičnije slika stanje ne bi li ishodila što povoljnije rješenje, ostaje ipak činjenica da je s konjunktornim razdobljem završeno i da je početak teškog kriznog razdoblja nastupio.

Kako je poznato, prvi je udarac spomenutoj konjunkturi dalmatinskog vinogradarstva zadala tzv. »vinska klauzula« u trgovačkom ugovoru Austro-Ugarske s Italijom, koja je u razdoblju 1893—1903. god. omogućila silan priliv talijanskih vina na tržišta u Monarhiji na veliku štetu domaće pa i dalmatinske proizvodnje.¹⁸⁹ Napokon, slijedio je napad filoksere i na dalmatinske vino-

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ HAZd, ASCS, arhivski fond Općine Zlarin, sv. 96. Predstavku su u ime Općine podnijeli: načelnik Ante Adum i prisjednici: Sime Marin i Fortunat Adum.

¹⁸⁹ S. Ožanić, n.d. 135.

grade,¹⁹⁰ ostavivši, kao i drugdje, pustoš za sobom. Oko 1905. god. kriza kulminira. Pustoš u vinogradima, slom većih jedrenjaka, te konstantni nazadak u maslinarstvu, stopili su se u krizu takvih razmjera i strukture da je njome započelo stalno opće nazadovanje, kontinuirani regres, koji je pogodio sve, bez iznimke, i koji se nije niti do današnjih dana zaustavio.

Šibenske novine »Hrvatska rieč« pisale su 1912. god.: »Kad je otrag 10—15 godina filoksera ušuljala se u šibenski kotar i onako do sada neviđenom brzinom uništila vinograde, da je ostao još samo po koji panj, narod je bio u očaju. Prije ovog biča za punih 12 godina morila nas je nesretna klauzula, koja je bila izpila svu našu financijalnu snagu, tako da nismo imali novčanih sredstava, da se borimo proti filokseri s obnovom vinograda. Za težaka i posjednika ovi su dani bili gorki.«¹⁹¹ ...

Vlada je davala nešto beskamatnih zajmova za obnovu vinograda.¹⁹² Međutim, zlarinska je autonomaška općina npr. odbijala takav zajam, što šibenska »Hrvatska rieč« komentira: ... »valjda samo zato da težak ostane vječiti rob kamatnika koji su osjetili, da bi tim vladinim bezkamatnim zajmovima presahnulo bogato vrelo prihoda koji im nose 10 i 12% kamata, te kamate povrh kamata. Svet je požurio kod raznih vlasti, kako bi došao do tih zajmova, ali bi im odgovoreno, da sve spava na općini« (zlarinskoj!) ... »Novi ljudi na općini zlarinskoj trebali bi djelom pokazati da imaju srca za siromašnog težaka.«¹⁹³

Lihvarstvo koje se tu spominje imalo je već vrlo dugu tradiciju. Od 17. st. sve se više osjeća, u 18. st. razgranali su se lihvarsko-vjerovnički odnosi postavši **opći sistem**, sve moćnija društvena snaga, koja će u 19. st. osobito doći do izražaja, gospodarski i politički. Šibenski »Gospodarski poučnik« nije pretjerivao pišući:

... »Dakle je siromaštvo uzrokom da se naš narod seli. Oguljen, oderan, isisan narod, nezna kud će glavom, pa zapušta zavičaj i obitelj, milo i drago, da se kao putnik klatari po svietu od nemila do nedraga, e da sebi i obitelji nadni-

¹⁹⁰ S. Ožanić, n.d. 135.

I na zasjedanju Dalmatinskog sabora 24. VI — 26. VII. 1902, utvrđeno je: ... »Filoksera je zarazila cijelu sjevernu Dalmaciju do Krke; prešla je dapače i Krku, jer se pojavila u Crnici kod Šibenika. Za pretežno vinogradarsku zemlju kao što je Dalmacija, ovo je najgrozniji udarac koji ju je mogao zadesiti«. ... Vidi: Brzopisna izvješća Zemaljskog sabora dalmatinskog, XXXVII. zasjedanje, 24. VI — 26. VII. 1902, Zadar 1902, 450.

¹⁹¹ »Hrvatska rieč«, Šibenik br. 678/14. VII. 1912.

¹⁹² Nešto se radilo i na propagandi za obnovu vinograda primjenom tzv. američanske loze. »Vinogradarski povjerenik« iz Šibenika obavijestio je npr. Zlarinjane, da će 15. i 16. XI 1903. »držati tečaj u Zlarinu za gojitbu i drveno navraćanje američanske loze« (Vidi: HAZd. ASCS. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 3, god. 1903).

¹⁹³ »Hrvatska rieč«, Šibenik, br. 701/8. IX 1912.

Namjesništvo za Dalmaciju odobrilo je 19. XII. 1908. iznos od 353.000 kruna za beskamatne zajmove u svrhu obnove vinograda, i to: općini Biograd 30.000, Rab — 40.000, Zlarin — 40.000, Vodice — 50.000, Drniš — 60.000, Tisno — 60.000 i Šibenik 70.000 Kruna. Zajam se dodjeljuje općinama, a ne privatnicima. Općinsko vijeće Zlarinske općine donijelo je 19. VIII. 1909. ovakve dispozicije: svaki molitelj upotrijebit će primljeni iznos na onoj zemlji za koju je tražio zajam; zajam se daje na 30 godina, i to tako da se kroz prvih deset godina ne vraća ništa, a od jedanaeste godine otplaćuje se u 20 obroka; »jamčevina« je ono zemljište za koje je tražen zajam; općina će preuzeti cjelokupan iznos, pa će ga »po zakonu« podijeliti moliteljima. (Vidi: HAZd. ASCS. Arhivski fond općine Zlarin, sv. 90, god. 1909).

God. 1913. pokušala je općina Zlarin da ponovno dobije sličan beskamatni zajam, ali joj nije odobren: »zbog ograničenih kredita«, i stoga što je Zlarin već jednom primio zajam u iste svrhe. (Isto, sv. 89, god. 1914).

com priškrbi kruha«... »Bio je vlasnik i danas je vlasnikom, ali nije gospodar ni svoje nadnice. Razastrlo se s jednog na drugi kraj naše pokrajine gusto jato nezaktivnih kamatarara (lihvara), koji poput neretvanskih komara sisaju narodu krv, pa ga natjerali do golotinje i bosotinje. Narod, do jučer vlasnikom, danas još vlasnik imanja, zapušta sve, bježi jal sam, jal obitelji, da ne umre od gladi. Izorao svoje njive, obradio svoje vinograde, a kad prispije žetva, dođe mu kamatar, da mu zaplieni lijetinu još na polju, pri no što je u snopove privezao«... »Ova prekomjerna deračina sili narod, da se seli. Nastavi li se ovim putem dalje, u malo godina ostat će opustošeni naši najljepši kotari. Bit će oranica i njiva, ali neće biti nikoga, da ih obrađiva...¹⁹⁴«

Važno je upozorenje istih šibenskih novina:

... »Kod nas po Dalmaciji pretvara se (simulira) dug sa lihvarskim kamatama u obliku ugovora kupoprodaje (compravendita), te se svudi sastavlja kao pogodba prodaje, uz dotično pravo na otkup i dozvolom sa strane kupca (kamatarara) da prodavaoc bude kmetom (colono) ili najmljenikom (affittaiulo). Većina kamatarara hoće prodavaoca najmljenikom (a ovako glasi i većina dosadanjih kamatarskih pogodba), jer kad je prodavaoc najmljenik onda je najmom osjegurana godišnja stalna kamata, pa rodilo ili nerodilo; dočim je kmetstvom (colonia) kamata nestalna, jer ovisi od dohoda, a dohod od rodovitosti zemlje«!...¹⁹⁵

Nastala iz spleta gospodarskih prilika i odnosa lihva se osamostalila kao izvanredna snaga, koja je i uzvratno gospodarski, često odlučujuće djelovala, a ništa manje bila i politički mjerodavna.

Cjelokupni trend razvitka uzrokovao je neprekidno i ubrzano iseljavanje ljudi iz domovine, a to je, uz ostalo, značilo postepeno sve osjetnije pomanjkanje radne snage, stalno opadanje proizvodnje. To nije bila privremena pojava, jer je, s druge strane, svjetsko tržište radne snage, posebno ono u Americama, stalno potraživalo radnu snagu te omogućavalo i poticalo procese iseljavanja.

Na neka ključna pitanja agrarnog sistema i politike upozoravao je npr. još 1888. god. šibenski »Gospodarski poučnik« pišući:

... »Postepeno iztislula je loza sve druge kulture, mjestimice dapače maslinu i smokvu. Na drugim mjestima je buhač stao prevlađivati nad lozom. ... »Slične promjene, i ako poštene ne imaju temelja na razboritoj kakovoj osnovi, nego na vremenitoj koristi. Budući gospodarski razvoj nije imao stalna temelja, došlo se je do jednostrane kulture, koja je moguća samo u onim predjelima gdje je obrt posve razvijen. Kod nas je obrt osobito zadnjih pedeset godina znatno nazadovao, pa je naš jednostrani način gospodarenja ono što si možeš pomisliti gorega i užasnijega po gospodara...«¹⁹⁶

O nekim korekcijama u navedenom smislu nije praktički bilo riječi, a efikasnije se nije ni moglo ništa poduzimati s obzirom na promašenu, a dobrim

¹⁹⁴ »Gospodarski poučnik«, br. 14/16. VI 1882.

¹⁹⁵ Isto, br. 22/16. X 1882, u članku: **Kamatnici i dužnici.**

¹⁹⁶ Isto, br. 20/16. X 1888, iz uvodnika: **O promjeni težačkog sustava.**

Povijest Zlarina

dijelom i nepostojeću, agrarnu politiku Austro-Ugarske, no isto tako i Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Tako su eto i zlarinska polja i dôci postepeno kroz 20. st. pružali sliku sve veće zapuštenosti. Jedna bilanca proizvodnje, izrađena nešto poslije god. 1920, iskazuje nam zlarinsku situaciju, i onu u ostalim dijelovima zlarinske općine i na Murteru, ovako:¹⁹⁷

godišnja proizvodnja

	vino (u hl)	ulje (u kv)	žito (u kv)	voće (u kv)	sir (u kv)	riba (u kv)	ovce (br.)	vuna (u kg)
Zlarin ...	100	800	—	—	1	17	278	333
Murter ...	7.300	172	305	800	240	60	1.430	7.300
Prvić ...	3.200	650	—	—	8	75	430	516
Žirje ...	2.000	100	—	—	1	17	159	191
Kaprije ...	500	200	—	—	3	300	159	191

Iako nisu podaci samo za otok Zlarin, već se odnose na područje cjelokupne Općine Zlarin, svakako su za bilancu ilustrativni i ovi pokazatelji za vinovu lozu i maslinu:

Vinova loza

Godina	Katastarska površina u ha	Ukupan broj čokota	Broj rodnih čokota	Prinos po jednom čokotu kg	Ukupan prinos grožđa	Proizvedeno vina u hl	Proizvedeno rakije u hl
1896 ...	1.015 ..	5,004.000	4,628.000	0,60	27.768	15.272	611
1921 ...	— ..	2,895.500	2,858.000	0,90	25.722	16.719	669
1937 ...	718 ..	2,097.742	1,736.124	0,68	11.805	5.902	177
1949 ...	510 ..	1,415.652	1,120.838	0,30	3.362	1.849	54 ¹⁹⁸

Maslina

Godina	Ukupan broj stabala	Broj rodnih stabala	Po jednom stablu kg	Ukupan prinos u q
1928 ...	186.578 ...	182.190 ...	1,02 ...	1.863
1931 ...	106.994 ...	94.012 ...	0,66 ...	623
1937 ...	108.151 ...	95.037 ...	10,14 ...	9.643
1949 ...	90.331 ...	69.106 ...	11,81 ...	8.162 ¹⁹⁹

¹⁹⁷ L. Marčić, Zadarska i šibenska ostrva. »Srpski etnografski zbornik«, knj. XLVI, Beograd 1930, Izd. SKA. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 26, str. 50.

¹⁹⁸ Statistički pregled kotara Šibenik. Šibenik, listopada 1953. Izd. Statistički ured NO kotara Šibenik, 19.

¹⁹⁹ Isto, 31.

Na cjelinu poljoprivredne proizvodnje na otoku Zlarinu, uz opisane faktore, presudno su utjecali i tereti koje je proizvođač morao snositi. Pri tom su svakako važni broj i nominalni iznosi tih tereta, ali ništa manje i činjenica: u kojoj je mjeri seljak morao da izvršava, u pojedinim razdobljima, sve te terete i slične obaveze. To je bitno dopunjavalo faktore kao što su: priroda tla i zakonitosti razvitka pojedinih gospodarskih grana.

Oko »teratika«, »petine«, ostalih daća i »službi«-»radnji«

Nedostaju sačuvana vrela po kojima bi se mogla rekonstruirati podobna slika agrarnih odnosa na Zlarinu, i to zapravo za čitavo razdoblje do prve polovice 19. st. Neke temeljne norme za te odnose, na cjelokupnom šibenskom području, sadržavaju šibenske statutarne norme iz 14. st.²⁰⁰ Dvije su bitne karakteristike tih propisa. Prva je, da preferiraju kolonat, tj. takav agrarni odnos u kojemu vlasnik daje, pretežnije na određeno vrijeme, svoju zemlju na obrađivanje drugoj osobi, priznavajući joj za njezin rad određeni dio plodova te zemlje; pri tome se potiče pa i obavezuje, na sklapanje ugovora²⁰¹ o tom agrarnom odnosu, te se po načelu pacta sunt servanda pravno i faktički daje prednost svemu onome što su stranke ugovorile. Druga je karakteristika, da se za svu zemlju plaća tzv. »teratik« (>terraticum«), a da se dio zemalja daje na obradu, po pravilu na neodređeno vrijeme, i samo »na teratik«,²⁰² kojega visinu ni statut niti kasniji propisi ne određuju, već se ona ustaljuje praksom i običajem.

Teratik je plaćao, kako je rečeno, svaki obrađivač zemlje, trajno, dakle svake godine, u unaprijed određenom novčanom iznosu. Ako se vinograd obrađuje »na teratik«, statut propisuje obavezu uzgoja maslina, dudova, smokava i drugih korisnih stabala u takvu vinogradu,²⁰³ o čemu je već bilo riječi. Uz to statut još određuje: ako netko uzgoji lozu na tuđoj zemlji, pa vlasnik te zemlje u roku od 10 godina zatraži svoja prava, obrađivač mu je dužan »davati teratik« (>reddere terraticum«), a kad loze nestane, zemlja se vraća vlasniku.²⁰⁴ Negdje početkom 15. st. utvrđeno je da su pobirači teratika u zaostatku s napolatom negdje 6, 8, 10 pa i 15 godina, te je propisano da se godišnje rate imaju napolatiti najkasnije kroz tri godine, jer u protivnom obveznici nisu dužni ka-

²⁰⁰ Volumen statutorum ... lib. IV/52, 71—76; V/87—90; reformationes cap. 27, 61, 89, 144, 231, 234, 270.

²⁰¹ Isto, lib. IV, cap. 76: Quod locatio, vel datio ad laborandum possessionem non valeat ultra unum annum sine publico instrumento.

Značajan je u tom pogledu i propis (lib. III, cap. 39) istog statuta, pod naslovom »Quod contractus antiqui in antiqua firmitate perdurent«, a u kojem se određuje: »Necessario duximus statuendum, et praesenti lege firmandum, quod omnes contractus celebrati, et facti ante publicationem istorum Statutorum, habeant illam plenissimam firmitatem et robur, quam et quod habeant tempore quo fuerunt a partibus celebrati: Quoniam leges et statuta praesentibus et futuris et non preteritis prebent formam negotiis.«

²⁰² Isto, lib. IV, cap. 87: ... »quilibet qui pastinaverit terram alicuius ad terraticum« ...

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Isto, lib. III, cap. 52.

snije platiti.²⁰⁵ I to bi bili svi propisi o teratiku u statutu i reformacijama Šibenika. Iznos te daće ustalio se na šibenskom području na 4 solda po gonjaju zemlje. Na Zlarinu se plaćao Općini Šibenik, a kad je Općina dio zlarinskih zemalja dodijelila Biskupiji, odnosno Kaptolu šibenskom, za te je zemlje crkva ubirala teratik.

Kolonat je nasuprot tome razmjerno mnogo iscrpnije normiran. Prije svega već spomenuti statut (lib. IV, cap. 76) određuje: Nijedno »davanje« (»datio«) ili »zakup« (»locatio«) vinograda, »ili drugog posjeda«, na obradu, za vrijeme od preko jedne godine, nema vrijednosti bez javne isprave o tome. Druga norma (lib. V, cap. 88) to još potvrđuje: »Ako netko primi na obradu neku zemlju, po određenom ugovoru, mora se takav ugovor poštivati, i sačiniti o njemu javna isprava«. Pretpostavlja se da je ugovorom predviđeno sve što je potrebno, da su njime utvrđene sve relevantne okolnosti, a forsira se i pismena forma javne isprave upravo zato da bi se svi ti važniji odnosi između gospodara (»dominus terrae«) i kolona (»laborator«) precizirali, i da se znađe što je sve i kako utanačeno.

Posebno su iscrpne statutarne norme o kolonatskom odnosu u obradi vinograda. Utvrđene su dužnosti kolona u obradi, s navođenjem glavnih faza rada, i vremena kada se ti poslovi imaju obaviti, uz neke posebne pomnje o kojima mora voditi računa; glavna sankcija za neizvršavanje nabrojanih radnih obaveza jest da kolon »gubi vino odnosno plod u toj godini« na korist gospodara, i k tome da plaća novčanu globu od koje jedna polovica pripada Općini Šibenik, a druga gospodaru zemlje; ako sve poslove, i u određeno vrijeme, nije mogao izvršiti zbog nadošle očito nepredviđene okolnosti, oslobodit će se globe, no i tada sav plod vinograda pripada samo gospodaru.²⁰⁶ Da bi se još podrobnije normiralo da bez izvršenja svih poslova u određeno vrijeme nema udjela u plodu vinograda, posebna statutarne norma precizira što se sve smatra višom silom (bolest, smrt, javni poslovi) koja opravdava neizvršavanje, ali i tom prilikom se ističe: »ako nije radio, nema za njega ploda«.²⁰⁷ Neizvršavanjem radnih obaveza kolona bave se još dvije statutarne norme. Prvom se predviđa: ako je vinograd dat u zakup na više godina, a kolon u prvoj godini ne izvrši obradu, gospodar mu može uzeti vinograd i povjeriti ga drugome, ili ga zadržati u vlastitoj obradi.²⁰⁸ Drugom je normom to modificirano: ako kolon ne obrađuje vinograd kako je obećao i ugovorom utanačio, javnom ispravom, prema običaju Šibenika (»secundum consuetudinem Sibenici«), prve godine gubi polovicu plodova koji bi mu pripadali, druge godine gubi sve plodove te godine, a treće godine gubi uopće svoje pravo u tom vinogradu (»perdat ius quod habet in vinca pastinata«).²⁰⁹

²⁰⁵ Isto, reformationes, cap. 231: *Quod conductores terraticorum exigere debeant terraticum usque ad annos tres.*

²⁰⁶ Isto, lib. IV, cap. 71: *De tempore colendi et laborandi vineas, et qualiter debeant laborari.*

²⁰⁷ Isto, lib. IV, cap. 72: *In quibus causis laborator non tenetur de laborerrio non facto.* **Odredbe** cap. 71. i 72. ponovljene su u Statutu lib. VI, cap. 117.

²⁰⁸ Isto, lib. IV, cap. 73: *Quod patronus vineae non laborate possit eam auferre ab ipso.*

²⁰⁹ Isto, lib. IV, cap. 89: *De pastinatoribus vinearum non laborantium, quod perdant fructus, et iura sua.*

Isti propis ponovljen je u lib. VI, cap. 120.

Od ostalih obaveza kolona statut normira još dvije. Prva je, da godišnje u prikladno vrijeme, na svaki gonjaj vinograda, na odgovarajuća mjesta, u 25 jama postavi mladice; ne izvrši li to, gubi plod i plaća globu, osim ako je vinograd na tako kamenitu tlu da se takav rad ne može obaviti.²¹⁰ Druga se odnosi na berbu, oko koje je očito bilo mnogo pitanja, naročito u vezi s utvrđivanjem količine i kvaliteta godišnjeg uroda, pa i mnogo sporova. Statut ovako regulira tu obavezu: kolon ne može početi berbu bez dozvole gospodara, niti što uzeti od plodova vinograda bez njegove posebne dozvole; učini li protivno, gubi vino te godine na korist gospodara i plaća globu Općini Šibeniku, osim ako je ugovorom među njima što drugo uglavljeno u vezi s berbom.²¹¹ Dodatnom je normom to modificirano: kolon mora obavijestiti gospodara 3 dana prije negoli misli započeti berbu; propusti li to, plaća gospodaru 12 mletačkih groša za svaki gonjaj vinograda; no i ovdje se ističe da treba u prvom redu poštivati ugovornu odredbu ako ona postoji među strankama o navedenim pitanjima berbe.²¹²

Kolon gubi sve »svoje pravo« (»ius suum«), kako smo vidjeli, ako u trećoj godini zanemari obradu vinograda. Isto se dešava, propisuje dalje Statut, ako vinograd tri godine uzastopce ne daje jedan modij²¹³ vina po gonjaju, jer i u tom slučaju se vinograd vraća gospodaru, a kolon se nikada ne smije pačati u tu zemlju, niti u voćke ili masline toga vinograda, jer sve to pripada gospodaru.²¹⁴ Još jedna statutarna norma govori o »pravu« kolona, iako ne objašnjava njegov sadržaj i doseg, već propisuje ovako: ako kolon hoće »prodati pravo koje ima u vinogradu što ga obrađuje«, a po ugovoru nema zapreka tome, mora iskazati koliko mu druge osobe nude za to pravo, potvrdivši i zakletvom da mu baš toliko nude; tada gospodar, ako hoće, može da to pravo kupi, te ako se gospodar i kolon mogu sporazumjeti o cijeni, tada kolon mora prodati svoje pravo gospodaru; tek ako se ne sporazumiju o cijeni, može kolon prodati drugoj osobi; norma vrijedi za vinograde kako u svjetovnom tako i bilo kojem crkvenom vlasništvu; postupi li se protivno toj normi, kupoprodaja je nevaljana.²¹⁵

O veličini udjela kolona u cjelini godišnjih plodova zemlje nije bilo opće-obavezne statutarne norme. Na jednom se mjestu samo kaže da kolon prima na obradu vinograd tako da dobiva »polovicu ili određeni dio plodova« (»ut medietatem vel certam partem fructuum«).²¹⁶ U reformaciji od 12. III. 1391. riječ je o petini, koju kolon mora davati od obrađivanog vinograda, no to je

²¹⁰ Isto, lib. IV, cap. 74: *Quod laboratores vinearum teneantur ponere poclados et gerbenizzas.*

²¹¹ Isto, lib. IV, cap. 75: *De laboratoribus qui non vindemient sine licentia dominorum et poena eorum.*

²¹² Isto, lib. IV, cap. 90: *De pastinatoribus vinearum qui debent indicare domino vindemiam faciendam.* Ponovljeno u lib. VI, cap. 121.

Vidi i Ref. cap. 89, od 16. IX 1397.

²¹³ Misli se očito na šibenski modij. Nije utvrđeno koliko litara iznosi takav modij za vino.

²¹⁴ *Volumen statutorum . . . Ref. cap. 144.*

²¹⁵ Isto, lib. IV, cap. 88: *De iure emphiteotico, rubrica: qui pastinator sua iura vendat sine domini licentia.*

²¹⁶ Isto, lib. IV, cap. 71.

bila posebna norma za vinograde na otoku Žirju.²¹⁷ Međutim, u praksi, petina je postajala postepeno prevladavajuća kvota na širem šibenskom području, pa i na Zlarinu; ne jedina i isključiva, ali ipak pretežnije uobičajena.

U životnoj praksi, koja se kroz iduća stoljeća očitovala, notarski ugovori nisu bili tako redigirani da bi odrazili sve pojedinosti agrarnih odnosa, cjelinu faktičnog stanja; ima u njima prikrivenih pravnih poslova (npr. kupoprodaja kao zajma, zaloge ili ugovora o zamjeni);²¹⁸ ima i nedosljednosti u terminologiji, što dovodi do dvojbe o kakvom se agrarnom odnosu radi; nekada je nedovoljna određenost ili pravna nepotpunost sredstvo samovlasnog proširivanja »prava« sa strane gospodara zemlje, i sl. Životna je praksa, pak, donosila i nova rješenja, nepredviđena pisanim zakonima niti starijim običajnim pravom.

S nešto primjera ilustrirat ćemo takvu praksu sa zlarinskom zemljom, u zlarinskom agraru.

Zaduživanje seljaka, po pravilu kod šibenskih građana, bila je česta i stalna praksa. Posvjedočuju je i sačuvani primjeri iz 14. st.²¹⁹ Zaduzivanje na račun priroda zemlje koji se tak očekuje, uz inače teške uvjete zajma, pa još teže kada je u novcu trebalo vratiti zajam, sve je to imalo za posljedicu da razmjerno dosta dužnika nije moglo izvršiti obavezu pa je stoga zapadalo u teže i nepovoljnije agrarne odnose: od slobodnih seljaka u one s plaćanjem povećanog teratika; od slobodnijih seljaka u kolone, od takvih u kolone s povećanim davanjima plodova zemlje koju obrađuju. Istovremeno, ne samo davanjima ili kupnjom od Općine Šibenik nego upravo i takvim vjerovničkim poslovima, stjecali su postepeno šibenski građani, posebno šibenska gospoda, svoje posjede i na Zlarinu.

Iako se opća obaveza plaćanja teratika podrazumijevala, često se u ugovorima o prometu zemljom ta obaveza i izričito naglašava, klauzulom: »salvo semper iure terratici domini terrae«.

Za teratik je karakterističan ugovor od 8. VI. 1506, sklopljen između M. Parisottija, šibenskog kanonika, i plemića I. Tavilića, šibenskog građanina. Kanonik daje Taviliću u zakup (»locavit«), kako to kaže ugovor, 40 gonjaja zemlje, što pod vinogradom što neobrađeno, koja se nalazi na Zlarinu, na prebendi tog kanonika u predjelu Oštrica; Tavilić to dobiva »na vječni nivel ili teratik« (»ad perpetuum livellum seu teraticum«) pod uvjetom da godišnje plaća kanoniku na ime »naknade i livela« (»annua pensione et livello«) 6 soldi po gonjaju, plativo svake godine o sv. Mihajlu, te da Tavilić i njegovi nasljednici dobivenom zemljom raspolažu kako god žele, »kao sa svojom stvari«. U

²¹⁷ Isto, Reformationes, cap. 61.

J. A. Soldo, Agrarni odnosi na otoku Žirju (od XVII. do XIX. st.). Zagreb 1973. »Građa za gospodarsku povijest Hrvatske«, knj. 16, str. 25, sasvim netočno reproducira ovu odredbu reformacija iz 1391. g. »Pastinare« znači obradu vinograda, a ne »ispašu«!

²¹⁸ O kupoprodajama (»venditio«) izvedenim pod naslovom tobožnje zamjene (»concabium«, »permutatio«) govori i propis iz sredine 15. st. (Ref. cap. 251). U njemu se kaže kako se to u Šibeniku uobičajilo, a »na štetu srodnika i susjeda«, koji ne mogu zakonski otkupiti takvo dobro otuđeno pod naslovom zamjene. Određuje se koja će se »zamjena« smatrati »prodajom«.

²¹⁹ M. Zjačić, Spisi šibenskog notara Slavogosta. »Starine« JAZU, 44, Zagreb 1952, 210, 229, 263—4.

završnoj se klauzuli Tavilić obvezuje da on o svojem trošku isposluje potvrdu tog ugovora sa strane rimske kurije.²²⁰

Taj ugovor, dakle, poistovjećuje teratik s livelom, što još ponegdje nalazimo, vjerojatno stoga što se u tom slučaju radi o fiksnom novčanom iznosu, unaprijed utvrđenom i nepromjenljivom. Iznos teratika nisu uobičajena 4 solda, već je povećan na 6 soldi po gonjaju; kanonik je želio da dobije više, a Tavilić je pristao, jer, nije on obrađivao zakupljenu zemlju već su je obrađivali zlarinski koloni za njega, a u kvotu plodova tzv. dominikal što su mu je koloni davali, uračunao je on ne samo kanonikovo povećanje uobičajenog teratika nego je sigurno na to dodao i svoje povećanje ukupnog dominikala. Svako povećanje tereta svaljivalo se na obrađivača zemlje.

Takvo sukcesivno povećavanje tereta obrađivačima zemlje bilo je i na Zlarinu, kao i drugdje, tipično obilježje agrarnih odnosa.

Završna klauzula opisanog zakupnog ugovora pokazuje kako je za raspolaganje predmetnom zemljom u posjedu crkve, pa makar se radilo samo o zakupu a ne o prodaji, bilo potrebno i odobrenje rimske kurije.²²¹ Svakako važna činjenica, jer da je god. 1298. cijeli otok Zlarin bio predan crkvi, kako je to ona u 17. st. i kasnije tvrdila, morala je ostati sačuvana barem neka od dozvola Svete Stolice za tolike zlarinske zemlje koje su ne samo davane u zakup već su i prodavane.

Agrarne odnose u 17. st. ilustriraju nam npr. i ovi ugovori o prometu nekretninama:

Dana 19. IV. 1649. Ive Pavlov daruje I. Bironji 1 1/4 gonjaja vinograda na Zlarinu, u predjelu Magarna, za koju se zemlju daje petina kanonicima. Šibenski knez i kapetan, sa svojom kurijom, trebao je da izda odobrenje za sklapanje takvog ugovora, s obzirom na propis u Reformacijama iz 1454. god.²²²

Dana 20. IV. 1649. kanonik J. Mišević, koji ima prebendu na Zlarinu, u predjelu Marin, daje u zakup Anti Gjankoviću pola gonjaja neobrađene zemlje, u predjelu Marin, u »ogradi« Gjanković, blizu veće parcele zakupca, koji se obvezuje obrađivati primljenu zemlju »pomnjom dobra obrađivača« (»a laudo di bon lavoratore«) uzgojivši »dobru lozu« i davajući kanoniku petinu mošta.²²³

Dana 17. X. 1665. braća Forin daju u zakup Mati Gjuretina na 10 godina sva svoja dobra na Zlarinu, sa svim pripadnostima, za 20 lira godišnje. Zakupodavac potvrđuje da je već primio unaprijed zakupninu za prvu godinu zakupa, koja se navršava 17. X. 1666. Obaveza je zakupca da predmetna dobra održava u dobru stanju. Ne navode se druge obaveze niti ograničenja.²²⁴

²²⁰ Kaptolski arhiv Šibenik. Stampa. 1748. Rev. Capitolo de canonici di Sibenico contro Sig. Co. Co. Dominis, 8—9.

²²¹ Isto, 9, a tekst te klauzule glasi:

»Hac conditione, quod praefatus s. Joannes conductor teneatur praesentem locationem confirmari fecisse suis sumptibus a Summo Pontifice in forma debita et consueta, et ostendere confirmationem ipsius, alioquin praesens locatio nullam in se contineat roboris firmitatem ultra trennium juxta constitutiones in similibus observatas«.

²²² HAZD, spisi šibenskog bilježnika B. Scozzi, 1641—1649, fasc. I.

²²³ Isto, pod 20. IV. 1649.

²²⁴ Isto, šib. bilježnika G. Matiazo, 1656—1678, fasc. I, 130a—130b.

Dana 13. I. 1666. Jakovica žena Ante Tabulova prodaje Ivi Gjuričevu za 15 lira parcelu zemlje, površine oko jednog gonjaja, s tri masline i jednom smokvom, u predjelu Lokvica, na Zlarinu, od koje se zemlje daje »petina kanoniku«.²²⁵

Dana 16. VIII. 1669. Mate Pavlov iz Zlarina izjavljuje da je »pravi i zakoniti dužnik« D. Šižgoriću u iznosu od 63 lire, obvezujući se da će ih platiti ili u novcu, ili sa 6 »miara« srdela à 10 lira miar svježih srdela, i à 20 lira miar slanah srdela. Za dug jamči »svim svojim pokretnim i nepokretnim dobrima«.²²⁶

Dana 15. IX. 1687. Ante i Šime, braća, sinovi pok. Tome Vjuričevića, prodaju Ivi Ivičeviću zemlje u površini od oko jednog gonjaja, podložne davanju petine, u predjelu Borovica, na Zlarinu, s dvije masline i tri smokve, za cijenu od 50 lira, prema procjeni koju su izvršili procjenitelji izabrani od stranaka.²²⁷

Dana 3. X. 1687. kanonik K. Galzigna daje u zakup Jeri Aleksinu »sve masline« koje pripadaju spomenutom kanoniku »kao dominikal s dobara njegova kanonikata« na Zlarinu, a to za 19 1/4 modija ulja, »dobrog i čistog«, koje će Jere bez naplate dopremiti na obalu idućeg praznika Bogojavljenja. Zakupac Jere jamči za izvršenje svojih obaveza svim svojim dobrima.²²⁸

Dana 19. X. 1687. kanonik Smoglianeo daje u zakup I. Lovriću i družini »masline« od kojih »njegovi koloni daju petinu odnosno polovinu« time da si »kanonik pridržava pravo protiv onih kolona, koji bi ubuduće davali samo petinu umjesto polovine«, koju su dužni davati »kao dominikal od dobara prebende njegova kanonikata« u predjelu Gračina, Platac, Mala Vodena i Rat; kanoniku će davati 23 modija i jedan sić ulja, »dobrog, bistrog«, dopremivši ga u kanonikovu kuću bez posebne naknade, i to: polovicu o Božiću, a drugu o Antunovu.²²⁹

Dana 20. X. 1687. kanonik don Paulino primio je u svoju kuću svog nećaka klerika Alojzija, obećavši da će ga odgojiti i obrazovati, kako bi što prije bio osposobljen za službu božju, te da će ga i oblačiti, i obući mu davati, sve na svoj trošak. Da ne bi kanonik podnosio »toliku štetu«, srodnici klerika Alojzija daju mu za trajanja njegova života oko 30 gonjaja zemlje s nešto loze, sve ostalo neobrađeno, s 8 stabala maslina, na Zlarinu u predjelu Polje, obrađivano od Čikutovića, podložno plaćanju teratika kanoniku odnosno prebende, koju sada posjeduje kanonik Galzigna. Don Paulino može po svojem nahođenju dati tu zemlju na obrađivanje, pa za svojega života koristiti prihode, podmirujući ne samo teratik koji tereti tu zemlju nego i teratik za protekle 3 godine koji nije plaćen; uživati će te zemlje i u slučaju ako klerik Alojzije ne bi htio u njega stanovati; po smrti Don Paulina, zemlja se vraća srođnicima klerika Alojzija.²³⁰

²²⁵ Isto, 131b—132a.

²²⁶ Isto, 167a—167b.

²²⁷ Isto, 167b—168a.

²²⁸ Isto, šib. bilježnika Z. Ferro, 1689, fasc. I, 3969.

²²⁹ Isto, 3976a—3976b.

²³⁰ Isto, 3976b—3977b.

Dana 15. VI. 1688. braća Mate, Stipe i Nikola, sinovi pok. Grubiše Hadumova iz Zlarina, obrađivat će dvije parcele zemlje Grge Hreljanovića; obje parcele iza gaja u Srimi, od 5 gonjaja u predjelu Tarljakovica, a druga od 6 gonjaja u predjelu Mali Debac. Hadumovi će kao dominikal davati šestinu »vina mošta«, i trećinu od maslina od starih i od novih koje će uzgojiti. Sve će to o svom trošku dopremati »do barke«.²³¹

Istog dana, iste stranke sklapaju još jedan ugovor: Hreljanović im daje u zakup na 8 godina 8 gonjaja zemlje, »brdovite, kamenite i šumovite« u predjelu gaja u Srimi, uz obavezu Hadumova da tu zemlju privedu kulturi, obrađuju je i gnoje, uzgoje »dobru lozu«, »po običaju dobrog obrađivača«, dajući za dominikal Hreljanoviću petinu »vina mošta« i maslina koje će uzgojiti.²³²

Dana 9. IV. 1689. Stipe Orlov iz Zlarina prodaje Anti Vukovu iz Zlarina jedan vrt od oko pola gonjaja površine, s jednim stablom bajama, na Zlarinu u predjelu Glavica; vrt je »slobodan od svakog tereta« (→libero d'ogni gravezza«); kupac plaća cijenu od 60 lira; vrt je zasijan ječmom, koji će još pripasti prodavaocu.²³³

Navodimo još i primjer jednog ugovora o prodaji vinograda na Zlarinu od 16. VIII. 1631. P. Parisotti prodao je tada B. Difnicu 18 gonjaja vinograda, u predjelu Borovica, a koje obrađuju braća Barići pok. Luke; kupac plaća 240 dukata i stječe vinograd da ga »ima, drži, uživa i vječno posjeduje kao svoju stvar«, sa svim pripadnostima, uz napomenu: da se od ove zemlje »plaća teratik«. Istovremeno su stranke sklopile i dodatni ugovor, kojim kupac pristaje da u roku od 5 slijedećih godina može prodavalac, ili njegovi nasljednici, prekupiti natrag predmetni vinograd, plativši navedenu cijenu i »troškove«.²³⁴ Sva je prilika da se ovdje zapravo radilo o zajmu od 240 dukata, za koji je zajam faktički založen a formalnopravno »prodan« vinograd zajmoprimca. Koloni Barići ostali su u istom statusu. Promet nekretninom, i to njezino otuđenje, izvršeno je bez ikakvih ograničenja i bez ičije dozvole.

Gorecitirani ugovor s I. Tavilićem od 8. VI. 1506. pripada najranijim tekstovima u kojemu se izrijeком spominju baš »prebende« Kaptola šibenskog na otoku Zlarinu.²³⁵

Oko pitanja tih prebenda naročito su se zaoštrili odnosi početkom 17. st. S jedne strane stoga što su se povećale obradive površine na otoku. Zlarinski su težaci postepeno priveli kulturi druge površine, izvan onih koje su bile u posjedu Kaptola i drugih gospodara. Međutim težaci nisu uspjeli da te nove obrađene površine zadrže za sebe tako da oni budu na njima gospodari. Kaptol

²³¹ Isto, 4095a—4095b.

²³² Isto, 4095b—4096a.

Srodan ugovor sklopio je isti G. Hreljanović 1. IV. 1689. s Lukom Čikutovićem iz Zlarina za oko 6 gonjaja slične zemlje, također u Srimi, ranije nikada obrađivane, na 15 godina, uz dominikal od šestine vina i plodova sa stabala koje uzgoji (Isto, 4210a).

²³³ Isto, 4214a—4214b.

²³⁴ ASCS, arhivski fond Difnico, 255.

²³⁵ Prvi je spomen tih posjeda baš kao kanoničkih »prebendi« na Zlarinu, koliko nam je poznato, u ispravi od 2. V. 1452: »locatio pascuorum canonicorum sibenicensium«. Vidi: HAZD, spisi šibenskog bilježnika C. Vitale.

je, naime, odlučno istupio sada s tezom da je još 1298. god. **čitav otok** Općina Šibenik dala Šibenskoj biskupiji, da je čitav taj posjed namijenila crkva Kaptolu, pa je sav kompleks korisnih površina podijeljen na 12 kanoničkih prebendi, nadarbina »kanonikata« ili »kanonijâ«, kako ih se ponekad naziva. Sada, ističe Kaptol, i novoobrađene površine na otoku treba također podijeliti na 12 dijelova i pridružiti ih kao dodatke starim prebendama, što da je Kaptol i učinio i o čemu da postoji isprava.

S takvom ispravom Kaptol je istupio god. 1748. u već spomenutom sporu s obitelji Dominis, objavivši je djelomično.²³⁶ Iz toga teksta ne izlazi da bi upitni dokument bio izrađen u šibenskom notarijatu ili u kancelariji Općine Šibenka; vidi se da nije sastavljen ni u prisutnosti kneza, niti sudaca, niti ikojeg funkcionara općinske uprave Šibenika, već se samo navodi da ga je načinio šibenski notar J. Theodosius 14. III. 1621, a bez oznake notarskog protokola u koji bi isprava bila unesena. Na kraju je klauzula šibenskog notara Z. Morellija, nedatirana, u kojoj se kaže: da se »autentični« dokument nalazi u jednoj u koži uvezanoj knjizi u Katpolu, da ga je odatle dao prepisati dodavši i notarski potpis J. Theodosiusa, koji da je prepisivač bio izostavio! U »ispravi« su kao stranke navedeni: s jedne strane Kaptol šibenski zastupan po dvojici kanonika, a s druge strane 2 suca »Zajednice sela Zlarin« (»della Università della villa di Zlarin«); 1 sudac »crkve« (»della chiesa«, očito misli zlarinsku bratovštinu) koji, kako reče, da zastupa i drugog suca, a uz konsenzus ostale crkvene braće (»altri fratelli della chiesa«); zatim, »harambaše sela Zlarin« (»arambassa della detta villa«); konačno, 11 »staraca« sela Zlarin (»vecchi della istessa villa«), svi oni kao »stanovnici i koloni Zlarina, kao predstavnici cijele »Zajednice otoka«, od koje da su dobili punomoć na javnoj, općoj posobi« (»in publica e general possoba«). Kao povod nastanku tog dokumenta, pa i kao cilj dogovora i uglavaka koji slijede, navedeno je: da bi se »stišale, obuzdale, uklonile i sasvim poništile sve i bilo koje svađe, smutnje, zbrke, negodovanja i sporovi što su se dosada očitovali, kao i oni koji bi ubuduće mogli nastati u onom dijelu otoka Zlarina izvan 12 prebendi koje do danas postoje«. Zatim se u objavljenim uglavcima kaže:

- na zahtjev Zajednice Zlarina (»l'Università di Zlarin«) Kaptol pristaje da se kao vječni beneficij zlarinskoj crkvi dodijeli 20 gonjaja zemlje »u brdu« po izboru Zajednice, pod uvjetom da Kaptol nikada ne postavi zahtjev da se za tu zemlju daje teratik, livel ili i najmanja naknada, već se to daje iz »čiste milosti«, kako bi se plodovima s te zemlje koristila bratovština na dobrobit zlarinske crkve (očito bratovštinske crkve);
- dosada su Zlarinjani plaćali Kaptolu 40 lira za »najam« — »pašnjaka na brdima i na četiri školja tj. na Komorici, Bisagi, Rakitanu i Drveniku«; Kaptol oslobađa Zajednicu Zlarina od takva plaćanja;
- Zajednici Zlarina je slobodno da obrađuje sve obradive dijelove otoka, bez obzira na to o kojem se dijelu radi;

²³⁶ Isto kao u bilješci 220, 11—16: »Convezion nostra con l'Università di Zlarin«.

- Kaptol je pripravan da u budućnosti dodijeli Zajednici Zlarina spomenuta 4 otočića »zajedno s ostatkom otoka [Zlarina] koji nije obradiv, no bez prejudiciranja za obradive dijelove, u vječni najam (>affitto perpetuo<), kao što je to bilo i ranije, a uz obavezu da godišnje vječno plaćaju 16 lira«;
- seljacima je »slobodno da obradive dijelove otoka raspodjeljuju svima u selu, kako nađu shodnim«;
- obrađene površine, kao i one koje će se obraditi izvan dosada postojećih prebendi, podložne su vječnoj petini vina, maslina i drugih plodova«, koja se petina preuzima na samom mjestu (>in griblia«, sic!); za »povrće, kupus, tikve i dinje treba poštivati stari običaj«;
- »bez obzira na razlike, pa i ako nema loze, ili ako je obnovljen vinograd, ne može se nikada, niti zbog bilo kojega uzroka, dovesti u pitanje navedena petina plodova«;
- »svakome se težaku daje mogućnost i sloboda da po nestanku loze, pusti zemlju da [kao vinograd] miruje 8 godina, ali ne više, i da kroz navedenih 8 godina sije i obrađuje prema vrsti terena, te da nakon 8 godina, obnovivši vinograd, daje petinu«, izuzevši dakako ako nastupe »opravdane i zakonite zapreke«;
- ako po isteku spomenutih 8 godina težak neće da obnovi vinograd, u tom slučaju Kaptol, ili pojedini kanonik, može odnosnu zemlju dati na obradu najbližim srodnicima težaka; ako ni oni ne prihvaćaju, tada drugim osobama, ali uvijek seljacima rođenim u Zlarinu, odnosno onima koji stanuju u Zlarinu neprekidno već 10 godina; ako se ni takav ne bi našao, tada, samo u tom slučaju mogu zemlju dati »strancima«;
- dosada su seljaci »slobodno posjedovali svoje kuće, nastambe, vrt i obližnje dvorište bez ikakve naknade«; oni moraju i dalje, vječno, zadržati taj posjed bez plaćanja, uživajući spomenute objekte kao i dosad; no, ne mogu to prodavati »stranim osobama«, tj. izvan kruga stanovnika Zlarina; svako otuđenje navedenih objekata bit će ništavno ako se kupac nije prethodno pogodio s Kaptolom, odnosno s datim kanonikom, o svojim obavezama — davanjima;
- kad nestane loze na zemljištu dosada postojećih 12 prebendi, na kojima kanonici ne žele nikakvih novotarija (>innovazione<), nego **nastavak poštivanja onoga što je važno do sada, seljacima se daje mogućnost da puste mirovati tu zemlju [kao vinograd] kroz 5 godina, a nakon tog vremena, osim u slučaju opravdane i zakonite zapreke, moraju »ponovno uzgajati vinograd« uz uvjete kako je gore rečeno.**²³⁷

²³⁷ U Kaptolskom arhivu u Sibeniku, Archivum vetus I, među volantnim spisima, nalazi se na 7 ispisanih strana jedan tekst »konvencije od 14. III. 1621«, potpuniji od citiranog teksta, stampata iz bilješke 220. Nema bitnih razlika među ovim tekstovima. I taj drugi primjerak je »kopija«. Na njemu druga ovjera potječe od notara A. Marottija. Kao neovjerovljena kopija niti ovaj tekst nije autentična isprava.

Ako je sve gornje zaista ugovoreno 1621. god. čini se da praktički nije, ili nije u cjelini, poštivano, jer sam Kaptol iznosi dokumentaciju po kojoj se 1649. god. ponovno o istome raspravljalo i ugovaralo. Prema tvrdnji Kaptola bilo bi to najprije 2. V. 1649, kada se raspravljalo: o obradi zemlje »na brdima« i na »novim terenima izvan starih 12 prebendi« (»luochi novi situati fuori delle duodeci prebende antiche«), na kojima da svi »koloni« moraju biti jednako tretirani; zaključci bi bili: da su svi »koji drže nove terene« obavezni ubuduće davati Kaptolu »vječno petinu od grožđa i od ostalih plodova, i da se ni njima (tj. težacima) niti njihovim nasljednicima nikakvim načinom niti sredstvom ne izmijeni ili preinači taj uvjet petine, već bude nepovredivo poštivan i u potpunosti provoden«. ²³⁸ Prema tekstu izlazi da bi to ugovorili predstavnici Kaptola s nekoliko predstavnika Zlarina.

Zatim se iznosi drugi tekst, datiran 17. X. 1649, kada su se sastali dva kanonika u ime Kaptola, a sa zlarinske strane: dva suca Zajednice Zlarina, dva »prokuratora te crkve« (tj. zlarinske), te 11 poimenično navedenih Zlarinjana, koji nastupaju također za Zajednicu Zlarina. Sada je prisutnima »protumačen u materinskom jeziku« gornji dokument od 2. V. 1649, pa da su potom svi prisutni jednoglasno prihvatili njegov sadržaj i potvrdili: »da koloni moraju vječno davati kanonicima petinu grožđa, smokava, maslina i od onoga što je posijano«! ²³⁹

Sve gornje upotpunjuje, konačno, isprava od 14. VIII. 1666, za koju se navodi da je sastavljena »u sakristiji šibenske katedrale«, ali da je pritom bio prisutan i D. Difnico, »sudac višeg suda« i »esator« Općine Šibenik, te dva svjedoka, dok da je ispravu sačinio Jere Capogrosso, notar iste općine. ²⁴⁰ Iz sadržaja izlazi da je Kaptol 20. III. 1666. zaključio podijeliti u 12 dijelova dobra zvana »nova«, koja se nalaze na Zlarinu, a koja da pripadaju Kaptolu, a to: kako bi svaki kanonik znao koji je njegov dio tih »novih« dobara uz one stare prebende, pa mogao točno ubirati prihode. Podjela da je provedena i na samom terenu, u prisutnosti zlarinskih sudaca i šestorice Zlarinjana, a te osobe da su se ujedno, u ime cijelog Zlarina (»per nome di tutta la villa«) obvezali: »da će davati kao dominikal gospodi kanonicima petinu, kako od vina, mošta, tako i od plodova, kao što su i dosad davali«, te da će »priznavati kanonike kao prave gospodare tih dijelova«, tj. »novih« dobara na Zlarinu. ²⁴¹ Uz to se konstatira kako Zlarinjani plaćaju Kaptolu 16 dukata godišnje »livelu« za 4 otočića, tj. za Drvenik, Rakitan, Dvanjku i Komoricu, no uzevši u obzir da su zlarinski seljaci priveli kulturi »nova dobra« na Zlarinu »u korist Kaptola«, to da se kanonici (poimenično navedeni) odriču spomenutog davanja od 16

²³⁸ Isto kao u bilješki 220, 17—18: »Altra convenzion nostra con la Università di Zlarin«.

²³⁹ Isto, 18—19: »Altra convenzion nostra con la Università di Zlarin«.

²⁴⁰ Kaptolski arhiv Šibenik. Stampa del Reverendissimo Capitolo de canonici della cattedrale di Sibenico contro il Reverendissimo archidiacono al taglio, 98—101. Notarska klauzula glasi: »Gerolamo Capogrosso nodaro pubblico e cancelliere della magnifica Comunità di Sebenico ha dalle proprie note estratto, sottoscritto«.

²⁴¹ Isto, 99: ... »promettendo et obligandosi li stessi costituenti per se, per tutti gl'altri villici di contribuir, et corrispondere per dominicale alli Sig. canonici sopradetti il quinto, cosi di vini, mosti, come di frutti in conformità che sino ad ora hanno parimenti contribuito, et riconoscer li medesimi per veri padroni di quelle porzioni che a cadauno d'essi toccherà«.

dukata, kao i dugova iz tog naslova sa strane seljaka, time: ako bi ikada ovi seljaci ili njihovi nasljednici obrađivali navedene otočiće, da su tada dužni davati Kaptolu petinu kao dominikal, od svega kao što daju za »nova dobra«. ²⁴²

Ne ulazeći ovom zgodom u pitanja autentičnosti svih ovih »dokumenata«, iz njihovih tekstova svakako izlazi:

- sve želje i zahtjevi kanonika, sadašnji (17. st.) i budući (18. st.) zahtjevi, iscrpno su predviđeni i izloženi, a nasuprot tome zahtjevi težakâ, sasvim neuvjerljivo, malobrojni su i oskudno prikazani;
- gdje god se može, ističe se da su obrađivači zlarinske zemlje baš »koloni«, dakako samo Kaptola šibenskoga;
- teratik se tek ponešto spominje, kao da i nema vrijedne zemlje date »na teratik«, a s druge strane, i opet sasvim neuvjerljivo, prikazuje se da je sva obradiva zemlja data isključivo »na petinu«, pa bi iz toga slijedilo da su ne samo svi Zlarinjani koloni šibenskih kanonika, nego da su to i uopće svi posjednici zemlje na Zlarinu;
- uzevši cjelinu spora Kaptola s obitelji Dominis 1748. god., opisana dokumentacija (navodno nastala u prvoj polovici 17. st.) izvanredno je sročena baš za pravne teze i tužbene zahtjeve Kaptola u god. 1748, dakle cijelo stoljeće kasnije;
- nastojanju da se svakako domogne, i to »pod petinu«, i svih površina, izvan starih 12 prebendi, a koje su zemlje zlarinski seljaci naknadno priveli kulturi, sam Kaptol u svojim »pravnim« dokazivanjima priznaje da su stare kanoničke prebende, dakle posjed šibenske crkve, obuhvaćale samo dio ukupne zemlje otoka Zlarina;
- ako ipak nisu ove isprave autentične, one nam i u reduciranom opsegu obaveza seljaka iskazuju visoki stupanj teške zavisnosti zlarinskih seljaka o gospodarima zemlje u 18. st.

U životnoj praksi kroz 18 st. češće je u agrarnim ugovorima još uvijek pozivanje i na statutarne odredbe iz 14. st., ali su nove okolnosti oblikovale, neizbježno, na svoj način i agrarne odnose, što pokazuju i ovi ilustrativni primjeri:

Dana 4. XII. 1703. braća Cortellini iz Šibenika daju Nikoli Balinu iz Zlarina u »zakup i obradu«, »po municipalnim zakonima«, oko četiri gonjaja vinograda s nešto maslina na Zlarinu, da zemlju gnoji, uzgaja »dobru lozu«, i druge voćke, »kako to propisuju zakoni, i kao dobar kolon«; uz obavezu da daje trećinu vina, mošta i ostalih plodova, što će sve bez naplate dopremiti do barke, a uz to će »u počast« (»d'onoranza«) davati i »uobičajenu košaru grožđa«. ²⁴³

Dana 24. VIII. 1703. J. Piasevole, trgovac iz Zadra, držao je pod hipotekom zemlju Ante Živkova iz Zlarina, površine 10 gonjaja, s maslinama, na Zlarinu,

²⁴² Slijedila je 17. VIII. 1666. sjednica Kaptola na kojoj su kanonici žrijebom odlučili kome će pripasti koji dvanaesti dio »novih dobara«. Vidi: isto, 101—102, s poimeničnim popisom kanonika i oznakom za svakoga koji mu je »dio« pripao. I na kraju ovog dokumenta je klauzula notara J. Capogrossa.

²⁴³ ASCS, arhivski fond obitelji Gjadrov, 128.

u predjelu Magarna, za dugovanje od 233 lira, po ugovoru od 12. VIII. 1697. Ista zemlja opterećena je i dugom prema dr. V. Dominisu, za iznos od 57 : 11 lira. Pošto je zemlja sekvestrirana, po prećem pravu susjeda (»iure vicinitatis«), ustupljena je braći Anti i Nikoli Manoš iz Zlarina, »sa svim pripadnostima«, a prema procjeni vještaka, za iznos od 300 lira; od toga pripada trgovcu Piasevole 242 lire, a dr. Dominisu 57 : 11 lira. Isplate imaju uslijediti kroz iduće dvije godine, a braća Manoš jamče za to svim svojim postojećim i budućim dobrima.²⁴⁴

Dana 31. I. 1705. Jakov Dinfico kao izvršitelj oporuke pok. Lovre Lovrića prodaje Anti Vičiću, rečenom Lovrić, iz Zlarina, zemlju dijelom pod vinogradom dijelom neobrađenu u površini od »oko dva gonjaja«, s pet stabala maslina, na Zlarinu, u predjelu Lazine, za koju se daje kanoniku petina kao dominikal, i to za cijenu od 120 lira »tekuće monete«, prema procjeni vještaka Tome Hadumova i Mate Lovrića.²⁴⁵

Dana 10. II. 1724. Gašpar i Ivo Aleksini iz Zlarina prodaju dr. Vicku Dominisu svoja »težačka prava« (»ragioni laboratorie«) na vinogradu s maslinama od oko 20 gonjaja površine, na Zlarinu u predjelu Gračina; zatim i svoju stambenu kuću s pripadnim vrtovima; sve za cijenu od 500 lira tekuće valute. Na ovo se odmah nadovezuje dodatni uglavak, po kojemu: Dominis sada daje goreimenovanim Zlarinjanima sve iste nekretnine, »na livel«, »po 6% na 30 lira godišnje«, što će Gašpar i Ivo Aleksa plaćati njemu koncem svake godine, sve dok tako ne isplate gornji iznos od 500 lira i troškove izrade tih isprava.²⁴⁶ Očito se i ovdje vjerovnički odnos iz zajma gotovine osigurao određenim prometom nekretnina, ali uz teške uvjete za težaka, i njihovu više nego osjetnu zavisnost od vjerovnika.

Dana 28. II. 1729. Matija udova M. Aduma, zvanog Kulišić, iz Zlarina prodaje dr. Vicku Dominisu komadić vrta, uz njegovu zemlju, na Zlarinu u predjelu Dolac povrh Fangaca, teren što su ga bujice vode pretrpale kamenjem, a za cijenu od 12 lira. Kako je to procijenio Mihovil Perica. Uz to, Dominis posuđuje udovi Matiji drugih 12 lira, koje će mu ona vratiti u vrijeme iduće berbe ili će mu umjesto novca dati »novog vina«. Uvodno se ističe kako je udova sklopila ovaj ugovor radi »prijেকে potrebe uzdržavanja sirotih sinova u ovoj nesretnoj godini«.²⁴⁷

Dana 12. V. 1732. Franjo Cortellini prodaje Nikoli Makale iz Zlarina: dva vinograda s maslinama, četiri i po gonjaja površine, koje obrađuje kolon i daje jednu trećinu priroda; jedan vinograd i nekoliko maslina, nešto preko četiri gonjaja, od kojega kolon daje trećinu mošta i polovicu maslina; jedan vinograd s maslinama, pet gonjaja, od kojega kolon daje polovicu »vina mošta« i maslina; jedan vinograd s maslinama, 1,5 gonjaj, od kojega kolon daje polovicu vina, mošta i maslina, te još jedan vinograd s maslinama, 2,5 gonjaja površine, od kojega kolon daje također polovicu vina, mošta i maslina, sve za cijenu od

²⁴⁴ HAZd, spisi šib. bilježnika G. Morelli, 1701—1706, fasc. I, 219a—219b.

²⁴⁵ Isto, 668a—668b.

²⁴⁶ Isto, kao u bilješci 220, 34—35.

²⁴⁷ Isto, 39—40.

16 zlatnih cekina. Stranke su odmah sklopile i drugu pogodbu, kojom N. Makale pristaje da kupac može bilo kada otkupiti prodane mu nekretnine, plativši isti iznos od 16 zlatnih cekina, uz troškove izrade ovih ugovora, i da kroz 2 mjeseca ne prima dohodak od predmetnih zemalja.²⁴⁸

Dana 9. IX. 1739. Jakobina Karljanović prodaje a F. Pellegrini kupuje vinograd s 28 maslina na Zlarinu u predjelu Oštrica, što ga obrađuju Mihovil i Ante Tabulovi, davajući kao dominikal polovicu vina, mošta i maslina, a »plaća se teratik Kaptolu« u iznosu od 20 lira. Prodajna je cijena 15 lira po gonjaju, što iznosi ukupno 566 : 14 : 4 lire, a odbivši 20 lira za teratik, ostaje netto 546 : 14 : 4 lire; kupcu pripadaju i plodovi tekuće godine. I u ovom primjeru kupac, dodatnim uglavkom, daje mogućnost prodavaocu da u roku od 8 godina otkupi prodanu zemlju.²⁴⁹

Dana 4. III. 1746. Franjo Cortellini prodaje Nikoli Makale iz Zlarina 9 raznih vinograda s maslinama na Zlarinu, te jednu neobrađivanu parcelu, ukupno 47,5 gonjaja površine s blizu 80 stabala maslina, za koje koloni davaju dominikal: po pravilu od vina trećinu, a od maslina i ostalog polovicu; izuzetno polovicu od svega; za sve se zemlje plaća teratik kanonicima prebendarima, i to četiri solda po gonjaju. Prodajna je cijena 3.021 lira. I ovdje dodatni uglavak: da prodavalac može natrag otkupiti prodane nekretnine, i to u roku od pet godina.²⁵⁰

Kako se iz navedenih primjera vidi, potreba za gotovim novcem raste, a vjerovnički odnosi sve više utječu na agrarne odnose i na položaj težaka. Zajem se po pravilu osigurava zemljišnim posjedom, a hipoteka se vrši kupoprodajnom pogodbom s dodatnim utanačivanjem o pravu prodavaoca da u datom roku otkupi svoje nekretnine. Takvi oblici prometa nekretninama neizbježno povećavaju davanja sa strane obrađivača zemlje, šire krug kolona i povećavaju njihove obaveze. Uz opću tendenciju da se od težaka što više izvuče, i sa strane gospodara zemlje i sa strane državnih vlasti, pogotovu u državi kao što je bila mletačka sa sve težim financijskim stanjem kroz 18. st., sveukupni su tereti na težacima bili sve osjetniji.

Da se obrani od tih sve težih tereta, težak je, dakako, nastojao da ih smanji ili izbjegne.²⁵¹ Iz sačuvanih se izvora razabire da je na Zlarinu to bio naročito slučaj s plaćanjem teratika.

²⁴⁸ Isto kao u bilješki 243.

²⁴⁹ Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Akvizicija Depolo, arhivalije obitelji Pellegrini, uvezana rkp. knjiga: »Per la divisione fra li nobili famiglie Pellegrini«.

²⁵⁰ Isto kao u bilješki 243.

²⁵¹ Bila je to šira pojava u cijeloj Dalmaciji, kako se to vidi iz proglašenja mletačkog Senata od 5. XI 1740, koji glasi: »PRIVEDRI PRINCIP ciny snatti, i to jest pod odluki Priusviscenoga Senata na 5. novembra 1740.

Buduchi data od pravde, i od otachenoga provigegna Priusviscenoga Senata gnegova rasborita rasmislegna vrhu neskladah, kojase usdighnula megiu gospodarima od zemaglah i megiu seglianima darxave dalmatinske, i stojechi rasloxito na sarce istoga Principa isvarsni myr, jedinstvo i siedignegne megiu oniema prigliubienima podloxnizima svoiema, i to na svarhu dase povrati megiu istieme dobri red i parvi sklad, s visokom oblasti svojom hochie i odlucito zapovieda:

Da buduchi oblastno osugeno daje zakonito i pravo usdarxagne koje nahode gospodari od zemaglah od svake i od kojemudrago naravi u darxavi dalmatinskoj, da imaju unaprieda (kao prige narecegnia od proclama magistrata Rason vecchie na parvi giugna 1736) da imaju

Dana 13. VII. 1742. pozvao je proglasom šibenski knez sve posjednike zemlje na Zlarinu koji plaćaju kanonicima godišnji teratik da pristupe određenog dana vlastima i donesu svoje isprave o posjedu; mjernici vještaci da će izvršiti tzv. »pertikaciju«, utvrdivši točno veličinu pojedinog posjeda, pa da se može zatim točno odmjeriti i teratik prema stvarnoj površini posjeda, i da se tako uklone »zloporabe«, koje da trpe kanonici na svojim prebendama zlarinskim.²⁵² Međutim, na taj se proglas malo tko odazvao, a kanonici nisu odustajali od namjere da se obračunaju s onima koji bi htjeli da plaćaju »samo teratik, a ne petinu«. Na protest kanonikâ šibenski knez ponavlja 18. XII. 1742. isti proglas i naređuje: svi pozvani moraju u siječnju iduće godine doći u općinsku kancelariju, sa svojom dokumentacijom koju posjeduju, uključivši i priznanice o ranijem plaćanju teratika, pa će to pokazati kanoniku ubiraču teratika. Tko se do isteka određenog roka ne odazove, smatrat će se da sve njegove zemlje koje posjeduje na Zlarinu potpadaju pod obavezu davanja petine »prema prastarom običaju na Zlarinu« (»giust' all' inveterato uso nella stessa villa praticato«), a ne da se za te zemlje plaća teratik!²⁵⁴

Našavši se pogođena ovom akcijom Kaptola, poznata je šibenska obitelj Dominisa, inače posjednik zemalja i na Zlarinu, zametnula sudski spor s Kaptolom, spomenut već u ranijim našim izlaganjima. Uz niz procesualnih prigovora glavne su teze Dominisa: grad Šibenik i njegovi građani bili su uvijek vlasnici otoka Zlarina, pa tako i prije negoli je postojao Kaptol i njegova katedrala koju je dotirao grad Šibenik; Šibenčanima, pa i obitelji Dominis, dovoljna je legitimacija »posjed i pamćenje ljudi«; neka Kaptol pokaže isprave na kojima uopće zasniva svoje zahtjeve i prava; Šibenčani, posjednici zemlje na Zlarinu, imali su kao »jedinu obavezu plaćanje teratika« za te zemlje; kanonici prikrivaju dokumente kojima im je dodijeljena zemlja na Zlarinu, da se ne bi vidjelo kako se radi »samo o teratiku« u iznosu od 4 solda po gonjaju zemlje; kako bi mogli nestati ti dokumenti ne samo iz kaptolskog nego i iz biskupskog arhiva?; samo na izvornim dokumentima mogu se provjeriti pravni naslovi kaptolskih zahtjeva; tzv. »konvencija« Kaptola sa Zlarinjanima iz god. 1621, i druge »isprave« što ih je Kaptol podnio, predstavljaju »anonimna, neautentična« pismena, kojih nema u notarskim protokolima i sl.²⁵⁵

Kaptol se pravdao da izvorni dokumenti nisu sačuvani, da ih nema »u javnim arhivima«; da Kaptol ne može podnijeti sudu ono čega nema; dugo-

gnima kmetti davati dohodak po zakoniku od gradovah, pogodbe, i obicijae iste darxave. Buduchi na tu svarhu bio slomgnen proclama gore receni na parvi giugna 1736. s kgnigami i s pismima suojema i s odlukami prilicnema na istu zgoddu.

Ova stavna i temeglita odluka Priusviscenoga Senata da ima oncias prinieti podpunno svoje obsluxegne. I koi budu neposlusni upanutiche u Principovu sarditu rasarxbu.

I poradi toga dataje zapovied providuru generalu od Dalmatie i Arbanie dassie ima usdighnuti suproti istieme neposlucnicima s najtexiem pedepsagnem za isghled ostaliema one privierne darxave«.

Primjerak ovog proglasa, dvojezično, na talijanskom i hrvatskom jeziku u: HAZD, *Stampe*, sv. 1, br. 59.

²⁵² Kaptolski arhiv Šibenik. Archivum vetus XI, fasc. 1. Uvezani svežanj spisa (nedostaje prvih 13 listova), 1742–1749, o sudskom procesu Kaptola protiv obitelji Dominis, 14a–14b. Proglas je od 10. VII. 1742, a u Zlarinu je objavljen 13. VII. 1742. »u slavenskom jeziku«.

²⁵³ Isto, 15a–15b.

²⁵⁴ Isto kao u bilješci 220, 45–46.

²⁵⁵ Isto kao u bilješci 252, passim.

trajni posjed i neometana ranija praksa ubiranja teratika i petine, priznavajući da ima zlarinske zemlje za koju se plaća samo teratik, dovoljna su pravna osnova za zahtjeve Kaptola i sl.²⁵⁶

Polazeći od faktičnog stanja posjeda, a pogotovu iz obzira prema crkvi, mletačka je vlast presudila ovaj spor u prilog Kaptola, ali je ovim sudskim raspravljanjem nepobitno utvrđeno da Kaptol nema isprava ni za točno utvrđivanje svojih prava na 12 starih prebendi, a što je još značajnije da ih nema niti za tzv. »nova dobra«, koja svojata na utanačenjima ne iz 13. ili 14. st. nego starima tek 120 godina, a ni njima nema traga u notarskim protokolima!

God. 1768. dekretnom Senata naređen je u mletačkoj državi popis crkvene imovine, pa su popisivane i kanoničke prebende na Zlarinu. Na žalost, sačuvani su od tog popisa podaci za 11 prebendi, a za jednu nedostaju. Najunosnija je tada prebenda kanonika Kopešića: 151 kanap 3 kvarta i 90 tavola vinograda, 3.323 stabla maslina, s godišnjom rentom od 1.183,2 venecijanske lire. Najslabija je kanonika Polettija: svega 18 kanapa i 114 tavola vinograda, samo 237 stabala maslina, pa tek 160,8 lira rente.²⁵⁷

Izmjera zemlje, najavljena proglasima iz 1742. god. izvršena je tek 1770. god. Težaci su međutim nastavili s neplaćanjem teratika, ili s djelomičnim i vrlo zakašnjelim plaćanjem. Uz to, kao i drugdje u Dalmaciji, opažalo se sve više i zanemarivanje obrade zemlje pod kolonatom. Sporovi gospodara s kolonima neprekidno traju. Prema jednom zapisu iz 1777. god. bila bi tada dva glavna sporna pitanja: 1. kanonici insistiraju da se svake godine izvrši službena procjena prinosa, pa na temelju toga utvrdi dominikal koji im pripada; 2. traže da im seljaci taj dominikal, doduše uz primjerenu naknadu, dopremaju na obalu, a ne da se preuzima »na samom mjestu«. Spor, u kojemu je seljake zastupao dr. Vicko Dominis iz Šibenika, zaoštrio se i oduljio, pa i apelacijom seljaka na Vijeće četrdesetorice u Veneciji. U traženju sporazumnog rješenja išlo se na to da se procjena vrši samo na jednom dijelu zemalja.²⁵⁸

Zlarinski se koloni nisu priključili buntovnim pokretima dalmatinskih kolona i težaka tijekom 18. st. Međutim, za sloma mletačke države 1797. god. svi su se zajedno nadali da će se otresti starih podavanja sa zemlje koju obrađuju. Uskratili su davanje dominikala i uopće dohodaka, ali ni gospodari nisu gubili vremena. U njihovo ime zaprijetio je austrijski general Lusignan već 17. VII. 1797:

Nakon položene zakletve »od virnosti« — »začuduje i rasrđuje krivo, smutljivo opiranje kmetova«, koji ne ispunjujući dužnosti podložništva i pravde, uskraćuju gospodarima »pridanje od dohodaka«. Vlast je poduzela mjere da kazni one koji su prvi započeli takvim ponašanjem i ona će prava vlasnika štiti »rukom jakom i teškom«. Vlasnici ne smiju biti ni u najmanjoj mjeri prikraćeni u primanju svog dominikala. Isto vrijedi i za davanja kmetova na ime: zakupa, livela, počasnih darova (»casti«), »feudalnih desetina« (»desetine

²⁵⁶ Isto.

²⁵⁷ Kaptolski arhiv Šibenik. Archivum vetus, XII, fasc. II.

²⁵⁸ Isto, fasc. I.

od agaluka«) i običajne crkvene desetine; isto tako i za izvršenje utvrđenih službi (»facjuna« — »radnji«). Tko god bi »privernuju davne hadete« bit će podvrgnut strogosti vojničkih kazni (»podloxan xestocini od voinicke pedipse«)²⁵⁹ ...

Austrijski general Rukavina ponavlja iste prijetnje 3. VIII. 1797, pa uz ostalo kaže u svojem proglasu:

Iako je već naređeno svim kolonima da moraju uredno davati dužne dohotke gospodarima zemlje, ipak se »buntovni koloni i težaci« usuđuju »s prijetecim nasiljem« ugrožavati prava svojih gospodara, s namjerom da ne davaju dohodak po starim odredbama, nego po svojoj samovolji (» i ochje da plachiaju ne po stariem mjeram, dali bas s opakiem upuchienjem po sobnoi krivoi gniovoi samovogli«). Proglašavaju se ništetnim sve odluke koje su o davanju dohotka donesene protivno zakonima i odredbama bivše mletačke države; sva se davanja imaju vršiti prema propisima i na način kako je to vršeno za vrijeme bivše »mletačke aristokracije« (»fino all'abdicazion della veneta aristocrazia« — »uzderzani do razrussenja Bnetackoga Vitnickoga Sabora«). Svatko tko bi opet pokušao s novotarijama, bit će najstrože kažnjen (»bichje podloxan najpripravniem i jakiem podipsam«)²⁶⁰ ...

Odnos između teratika i dominikala, te opće stanje kanoničkih prebendi, još uvijek vrlo važno za opći položaj zlarinskog težaka, moglo se realnije sagledati tek za francuske uprave u Dalmaciji. Ponajprije stoga što je autoritet francuske vlasti bio kudikamo veći negoli onaj propale mletačke države, pa i prve austrijske vladavine, a zatim i stoga što je francuska uprava pozvala kanonike da osobno podnesu izvještaje o stanju pojedine njihove prebende na Zlarinu. Oni su to i učinili, s dužnim respektom prema vlasti navodeći, doduše netočno, da njihova prava na prebende počivaju na buli pape Bonifacija VIII, ali u ostalom nema u njihovim izvještajima pretjerivanja niti izmišljenih prava kao ono u parničkim spisima spora s obitelji Dominis 1748. god., već su izvještaji mnogo trezveniji i točniji. Prema tim izvještajima faktično bi stanje na zlarinskim prebendama 1807. god. bilo slijedeće:

»Koloni« davaju petinu vina, mošta, maslina i usjeva, ako ih ima; to se ne odnosi na sve zemlje, jer »ima zemalja od kojih se ne daje dominikal, nego se za njih plaća četiri solda po gonjaju teratika«. Na temelju izmjere zemlje iz 1770. god. znade se koje čestice pripadaju pojedinoj prebendi, ali ima i nešto zemlje zajedničke svim kanonicima, od koje primi svaki godišnje 10 mlet. lira prihoda. Petina se plodova preuzima »in greblia«, tj. na licu mjesta, pa se odatle na trošak pojedinog kanonika prevozi gdje on odredi. Veći dio izvještaja navodi za teratik da ga se slabo može naplatiti; neki kažu »malo«, neki »skoro ništa«, jedan »ni groša«. Dva izvještaja tvrde da se teratik plaća 5 soldi po gonjaju. Kanonik I. M. Bulat tvrdi pak ovako: ima zemlje na teratik (»teraticata«), ali se knjige o tome, kao i o drugim pitanjima koja se odnose na kanonike, ne mogu dobiti na uvid, jer nisu pohranjene u kaptolskom arhivu

²⁵⁹ HAZd, Štampe, sv. 4, br. 282/I.

²⁶⁰ Isto, br. 282/II.

posebno osnovanom od prethodnika, nego se te knjige nalaze razasute po privatnim kućama; tako i ovaj kanonikat od tog teratika »nije nikada primio ni solda prihoda«.

Velike su razlike bile u gospodarskoj vrijednosti i obimu prihoda među pojedinim prebendama. Prebenda kanonika dekana bila je prema crkvenim odlukama dvostruko veća, kao i ona kanonika ispovjednika, od ostalih, ali je obuhvaćala praktički preko 260 padovanskih kanapa = nešto preko 95 ha, dajući prihoda 4.000 mletačkih lira, tj. petinu u iznosu od 800 lira. Jedna od običnih prebendi imala je, međutim, samo nešto preko 30 padovanskih kanapa = nešto manje od 11 ha površine, a prihoda samo 200 mlet. lira, pa je petina donosila samo 40 mletačkih lira. Prema izvještaju za petu prebendu izlazi da je obuhvaćala 85 gonjaja zemlje = $7\frac{1}{4}$ ha, a u zakupu je davala ukupnih prihoda: 1798. g. — 680 mlet. lira; 1801. g. — 1.400; 1802. g. — 1.200; 1804. g. — 1.000; 1805. g. — 800, a god. 1806. samo 700 mlet. lira, što je te godine dalo kanoniku petinu u iznosu od 140 mletačkih lira.²⁶¹

U svojem izvještaju god. 1807. V. Dandolo smatra da se prihodi ovih prebendi teško mogu egzaktno utvrditi, a da bi se moglo uzeti da se kreću u rasponu od najviše 1.460 lira do najmanje 80 lira. Općenito ocjenjuje da su prihodi Šibenskog kaptola nekada bili vrlo obilni, ali da su zbog izgubljenih parnica i zbog slabog upravljanja u prošlosti spali gotovo ni na šta.

Francuska uprava nije ukinula takvu crkvenu imovinu, razmišljajući kako da razriješi kolonatske odnose. Nije to odmah učinila ni tzv. druga austrijska vladavina poslije 1813. god. Međutim, devetnaesto je stoljeće ipak bila epoha kada su se takva davanja u naturi pretvarala u novčane namete te, s druge strane, i epoha kada država postepeno preuzima ta davanja da bi ih, po mogućnosti sve, preoblikovala u fiskalni sistem nove građanske države, u sve veće mnoštvo i sve više vrsti poreza i taksa.

Prvi korak učinila je austrijska vlast kada je i u Dalmaciji osnovala tzv. Vjerezakonsku zakladu (»Religionsfond«, »Fondo di religione«). God. 1818—1819. na inicijativu iz Beča vršene su u Zadru pripreme za njezino osnivanje, na osnovi detaljnog elaborata glavnog pokrajinskog financijskog organa.²⁶² Tridesetih su godina 19. st. dijelovi dobara 12 kanoničkih prebendi na Zlarinu dodijeljeni toj zakladi, a 1841. god. i cjelina tih dobara,²⁶³ pa je dekretom vlade br. 18483/3036 od 22. IX. 1841. utvrđeno da se dobra kanoničkih prebendi na Zlarinu imaju koristiti u prilog Vjerezakonske zaklade za Dalmaciju, a upravljat će tim dobrima država preko C. k. ureda za državnu imovinu u Šibeniku (I. R. Demanio)²⁶⁴ koji je narod zvao »demanij« ili »državno imanje«.

Predaja dobara državi uslijedila je 7. lipnja 1843. Opsežan protokol o toj primopredaji sadržava rubrike: naziv beneficija; progresivni broj; ime i prezime »kolona«; kultura tla; kvaliteta; stabla: a) masline, i b) voćke; granice parcele

²⁶¹ HAZd, spisi centralnog inspektorata za bogoštovlje i upravu upražnjenih dobara, god. 1807—1810, sv. 13, poz. 1, br. 22.

²⁶² HAZd. Namjesništvo, 1819, kat. IV/7, br. 3386.

²⁶³ Isto, 1841, kat. IV/7, br. 9960.

²⁶⁴ Isto.

(sa svih strana); napomene. Prisustvovali su: delegat upravne vlasti iz Šibenika, crkveni delegat (kanonik Bakotić), delegat Ureda drž. imovine i seljak iz Zlarina koji je na terenu pokazivao (»indicatore«) gdje se nalazi pojedina parcela zemlje. Svi su oni potpisali protokol, koji je zatim 4. X. 1843. vidirao i predstavnik vlade za Dalmaciju u Zadru.²⁶⁵

Dobra su iskazana po pojedinim »kanonikatima«, s oznakom predjela otoka na kojima se nalaze odnosne parcele zemlje. Imena predjela, uz sumirani broj maslina, daju ovaj pregled:

Prvi kanonikat: red. br. 1-372 (372 jedinice), ukupno 4.555 maslina, na predjelima: Boke, Boke Glavica, Lokvica, Gračine, Pod Gračine, Pod Lokvicu, Marinovica, Platac, Brisnica, Rat Brisnica, Rat Prina(?), Rat Bakac, Rat Ruknica, Punta rat.

Drugi kanonikat: red. br. 373-608 (236 jedinica), 2.287 maslina, na predjelima: Drage, Magarna, Punta rat, Pečnik Podgora, Jasenovica.

Treći kanonikat: red. br. 609-769 (161 jedinica), 1.636 maslina, na predjelima: Vela Lovišća, Pečnik Podgora, Vrh Borovice, Borovica, Brdo, Za Borovicu.

Četvrti kanonikat: red. br. 770-869 (100 jedinica), 1.195 maslina, na predjelima: Za Borovicu, Knežić, Lazina, Veles, Polje, Bazulića, Punta Marin.

Peti kanonikat: red. br. 870-1002 (133 jedinice), 985 maslina, na predjelima: Mala Vodena, Veliki Klepac, Mali Klepac, Klapavica.

Šesti kanonikat: red. br. 1003-1083 (81 jedinica), 1.015 maslina, na predjelima: Velika Njivica, Križić Tatinja.

Sedmi kanonikat: red. br. 1084-1151 (69 jedinica), 809 maslina, na predjelima: Vela Vodena, Mala Lovišća, Draga Marina.

Osmi kanonikat: red. br. 1152-1218 (67 jedinica), 742 masline, na predjelima: Mala Magarna, Lovišća Širokala, Jasenovica.

Deveti kanonikat: red. br. 1219—1289 (71 jedinica), 459 maslina, na predjelima: Stara Tatinja, Ganjac(?), Punta Oštrica na moru.

Deseti kanonikat: red. br. 1290-1355 (66 jedinica), 573 masline, na predjelima: Mali Klepac zapadni, Govnena, Mala Njivica.

Jedanaesti kanonikat: red. br. 1356-1415 (60 jedinica), 554 masline, na predjelima: Lovišća treća, Sbara(?), Pivčeva Draga.

Dvanaesti kanonikat: red. br. 1416-1475 (60 jedinica), 466 maslina, na predjelima: Polje, Laz, Punta Oštrica nad bare.

Sveukupno je na ovim dobrima iskazano 15.226 stabala maslina, te 235 stabala smokava. Najveće su koncentracije maslina bile na predjelima: Platac, Mala Magarna, Jasenovica i Lovišća. Smokava je bilo najviše u predjelu Boke.

²⁶⁵ Jedan primjerak ovog »Protokola« od 7. VI. 1843. nalazi se u Kaptolskom arhivu u Šibeniku. Naslov mu je:

»Atto di consegna 7 giugno 1843 dei beni siti nel Comune di Zlarin provenienti dalla dotazione del Capitolo maggiore di vecchia istituzione in Sebenico (dodici canonicati) consegnati dell'autorità ecclesiastica all'I.R. Demanio in Sebenico — Fondo di religione«.

Na prvom je listu označeno da je protokol rađen »nella campagna di Zlarin« 7. VI. 1843.

U drugom dijelu »Protokola«, pod naslovom »Terratici«, ukupno 76 stavaka (red. br. 1476-1551), posebno su iskazani očito obveznici teratika i zemlje koje obrađuju. Rubrike su: progresivni broj; lokacija; ime i prezime »posjednika«; kultura tla; stanje (kvaliteta); površina u gonjajima; broj stabala (masline, smokve); granice na sve četiri strane; ostale voćke (bajami, trešnje, maraske, oskoruše, kajsije). Zbirni podaci daju slijedeći pregled: površine 1.161 gonjaj; maslina 2.998, smokava 1.111, dudova (murvi) 216, oskoruša 181, kajsija 134, bajama 118, maraski 77 i trešanja 63 stabla.²⁶⁶

Preuzimajući upravu ovih dobara austrijska je uprava sigurno željela utvrditi stvarno stanje stvari, pa nam gornji »Protokol« vjerojatno odražava faktično stanje do kojeg se došlo u procesu dugotrajnog razvitka od srednjega vijeka pa do sredine 19. st. U svakom slučaju i taj dokument potvrđuje da sva zlarinska zemlja nije bila crkvena, a isto tako i da svi Zlarinjani nisu bili koloni crkve, što više da to nisu bili niti svi seljaci na crkvenim — kaptolskim dobrima 12 »kanonikata«, jer je posebno iskazana zemlja »na teratik«, a to je po kulturi tla bila vrlo vrijedna zemlja.

S prelaskom od crkvene uprave na državnu upravu zbilja se, formalno vanjski gledano, vrlo velika promjena. S gledišta težaka, obrađivača zemlje, bila je to u biti mala promjena. Umjesto onemoćale crkvene uprave pojavila se poslovično stroga, birokratski jaka i dobro organizirana austrijska državna uprava, poznati nesmiljeni ubirač svih vrsti davanja, i u materijalnim dobrima i u radnoj snazi. K svemu tome, crkva se nije olako odricala oduzetih joj dobara. Na biskupskoj konferenciji u Beču 1849. god. posebno je raspravljano o crkvenim dobrima što ih je austrijska država, diljem svojih pokrajina, prisvojila u institucije tzv. »Religionsfonda«, te je istaknuto, kako je to bila i ostaje crkvena imovina koje se crkva ne može odreći.²⁶⁷ Ustrajući na takvom stanovištu, uspio je austrijski episkopat da i u konkordatu Austrije s Vatikanom god. 1855, pa i u carskom patentu od 5. XI. 1855, bude priznato: kako se radi po provenijenciji o crkvenim dobrima, kojima će država u ime crkve upravljati.²⁶⁸ Sve te okolnosti nisu navještale zlarinskim seljacima da bi se u dogledno vrijeme mogli osloboditi tereta zavisnosti i prastarih davanja sa zemlje koju obrađuju.

Austrijska je uprava nastavila starom praksom mletačkih vlasti da daje sve namete i daće licitacijom u zakup. Tako je davala u zakup i dobra bivših kanoničkih prebendi na Zlarinu.

Kroz dugu praksu mehanizma zakupa, stvorio se u Dalmaciji određeni krug i sloj zakupaca, gospodarski i društveno sve moćnijih ljudi. Proces gospodarskog razvitka i društvene diferencijacije dao je i na Zlarinu ponekog pri-

²⁶⁶ Potpuni naslov glasi: »Terratici dessunti d'una copia di disegno dello scoglio di Zlarin esistente in potere delli molto Reverendissimi Signori Canonici tratta dalli spolveri del fù pubblico perito agrimensore Giovanni Battista Dafrateo ed esibito alla Commissione dell'anno 1836 per norma«.

²⁶⁷ Gesetzliche Bestimmungen über die Errichtung, Verwaltung und Verwendung der Religionsfonde der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Veröffentlicht im Auftrage des k.k. Ministers für Cultus und Unterricht. Wien 1871, 27 i slijed.

²⁶⁸ Isto, 39 i slijed.

padnika tog moćnog društvenog sloja. Šezdesetih godina 19. st. to je zakupac iz zlarinske obitelji — Makale. Ante Makale pok. Mate dobio je zakup dobara bivših kanoničkih prebendi, »kanonije«, na šest godina. Po njegovoj smrti ostali rivali interesenti nisu se, čini se, mogli složiti tko će biti slijedeći zakupac; k tome je, kako se čini, nadošao i otpor i pritisak sa strane težaka, obrađivača »kanonije«, uključivši i njihov otpor podmirivanju obaveza, pa je državna vlast pristala da se Općina Zlarin, točnije »općinski odlomak Zlarin«, može pojaviti kao zakupac bivših prebendi. Tada se udova Makale odrekla svojih prava iz postojećeg zakupa na korist Općine Zlarin, i od te 1868. godine općinski odlomak Zlarin je stalni zakupac dobara bivših 12 kanoničkih nadarbina na Zlarinu. Po zaključku općinskog vijeća, iste godine, administracija toga zakupa ima se voditi posebno, odvojeno od administracije same Općine!²⁶⁹

Kroz godine koje su protjecale obnavljao se ugovor o zakupu između države, tj. »C.k. Državnog imanja«, pučki »Demanij«, i Općinskog odlomka Zlarin, a potvrđivalo ga je »C.k. Financijsko nadzorništvo« u Zadru. Rok je zakupa bio ponekad višegodišnji, ali je prevladavao jednogodišnji zakup. Zakupac je sve plaćao državi u novcu. Na sjednici općinske uprave u Zlarinu 9. III. 1874. ustanovljeno je da Općina kao zakupac tih dobara duguje Demaniju za razdoblje još od 1852. do uključivo 1873. god. na ime zemljarine oko 10.500 fforina. Konstatirano je dalje da koloni to ne mogu platiti, jer da su im vinogradi postradali od »lužnjače«, a osim toga da ta dobra u cjelini ne vrijede toliko koliko iznosi navedeni porezni dug, no pusti li se, da se Demanij izvršnim postupkom naplati, postat će Demanij vlasnikom kolonatskih prava (->diverebbe proprietario pure dei diritti colonici-). Zaključuje se stoga da načelnik Niccolo Macale q. Stefano i općinski prisjednik Matteo Adum di Stefano krenu u ime Općine u Beč, pa da od nadležnih ishode oprost tog poreznog duga.²⁷⁰ Austrijski demanij nije opraštao dugova hrvatskim krajevima, pa niti onda kada su to tražili autonomaši.

Prema sačuvanoj dokumentaciji iz osamdesetih godina 19. st., jednogodišnja je obaveza zakupca bila: isplatiti odmah 300 forinti; isplatiti petinu ukupnog poreza zemljarine i dodatnih prireza, koji te godine budu teretili zemlje bivših 12 prebendi; izraditi specifikaciju za naplatu navedene zemljarine i »dodataka«, što sve duguju »koloni« u toj godini; ako se po isteku ugovorne godine kod Poreznog ureda u Šibeniku ustanovi da ima zaostatka u plaćanju po spomenutim specifikacijama, mora Općina Zlarin da plati te zaostatke u mjesecu veljači iduće godine, tj. u veljači 1881. god. npr. za godinu 1880.²⁷¹ Pri obnovi ugovora uvjeti se uglavnom ne mijenjaju. Iz njih jasno izlaze težnje težaka, stalno i dosljedno, da što više smanje svoja davanja od zemlje, pa odatle tako strog režim za »zaostatke«, koji stalno prate ovaj zakup.

Okolo 1880. god. međutim, u cijeloj je Dalmaciji pa tako i na Zlarinu, još razmjerno izrazita konjunktura, naročito s vinogradarstvom, radi vrlo povolj-

²⁶⁹ ASCŠ, arhivski fond Općine Zlarin. Zapisnik sjednice općinskog vijeća 14. VI. 1868.

²⁷⁰ Isto, sv. 78, god. 1874, br. 223.

²⁷¹ Isto, sjednica od 1. VIII. 1880. Zapisnik je pisan talijanskim jezikom, a na kraju sjednice je, kako se navodi, pročitana »i interpretirana u jeziku ilirsko-dalmatinskom«!?

nog izvoza vina, a i dodatnih prihoda od ribarstva i pomorstva. To je navelo Općinu Zlarin da god. 1881. pokrene pregovore s državnim vlastima o kupnji dobara bivših 12 kanoničkih prebendi na Zlarinu. Općina je ponudila iznos od 6.000 forinti. Država je dugo oklijevala s odgovorom, pa nakon četiri godine pozvala Općinu da podnese novu ponudu, ali s povišenom otkupninom, jer da raniji iznos ne odgovara stvarnoj vrijednosti odnosnih zlarinskih dobara. Uz to je država postavila i kao uvjet: da se kupljena zemlja odmah preda odnosnim »kolonima« koji je obrađuju, obračunavši im naplatu po visini državnog poreza koji se plaća za pojedine parcele zemlje. Općina Zlarin je na to dala novu ponudu, na zapisnik kod Demanija u Šibeniku 8. VI. 1885, povisivši otkupninu na 7.000 forinti, uz napomenu da je to »najviše što je u stanju ponuditi«.²⁷²

Država se nije odazvala niti na tu drugu ponudu, pa je zakup dalje trajao, uz obnove zakupnog ugovora po ustaljenim uvjetima, tek ponešto dopunjenim, dakako i opet zbog zaostataka u plaćanju zemljarine državi. Obnavljajući taj ugovor god. 1889, kada se konačno zapisnici sjednica općinskog vijeća prestaju pisati talijanskim jezikom i počinju pisati hrvatski, izrečeno je to obnavljanje ugovora ovako:

»Odobriti pogodbu sklopljenu dne 17 kolovoza tg. sa c.k. Državnim šibenskim imanjem, za jamčevinu ljetine tj. kanoničkih nadarbina, a to na korist odlomka Zlarina, izuzam potvrdu c.k. Financijalnog nadzorništva u Zadru, a kojom Općina unajmila je za tekuću godinu 1889 ljetinu kanoničkih nadarbina u Zlarinu za fiorina 325, uvjetom da se izplatu netom bude sklopljena dotična pogodba, kao također i petinu poreza zemljarine za god. 1889, i takodjer izplatiti u ožujku mjesecu 1890, svi ostaci koji bi se slučajno našli prid c.k. Poreznim uredom u Šibeniku, ostaci glede petine poreza zemljarine i nametci koji bi imali platiti dotični kmeti od pomenutih 12 kanoničkih nadarbina za godinu 1889, a napokon jamčiti za zadnju obvezu koju je Općina na se primila, od svih ukupnih obćinskih nadometaka koji budu određeni za dođuću godinu 1890 u korist odlomaka to jest Zlarin, Prvić-Šepurina, Prvić-Luka, Žirije i Kaprije«.²⁷³

Neredovito plaćanje i zaostaci bili su i dalje glavni problem. I u razdobljima gospodarske konjunktore, i u onima krize. Bilo je takvih zaostataka čak iz god. 1868—1873, neplaćenih još i posljednjih godina 19. st., pa je 17. IX. 1897. sklopila Općina nagodbu s c.k. Državnim imanjem u Šibeniku: »na podmiru duga od fiorina 3.160 : 16¹/₂, a to za državne poreze što nisu isplaćeni bili od obćinara odlomka Zlarina, za 6 godina tj. od god. 1868 do uključivo 1873, za zemlje od 12 kanoničkih nadarbina Obćini unajmljene, koji dug Obćinsko upraviteljstvo obvezalo se je izplatiti u 10 godišnjih obroka«; prvi je trebalo platiti pri potpisu pogodbe, a drugi u studenom 1897. god., pa tako naprijed do isplate svega duga. Prvi je obrok isplaćen prošle godine iz prihoda »kanonikata«, ali drugi nije, jer da Obćina nije u stanju platiti. Sazvan je na to seo-

²⁷² Isto, sjednica 14. VI. 1886.

²⁷³ Isto, sjednica 15. XII. 1889.

ski zbor u Zlarinu 30. I. 1898. da odluči kako će se otplaćivati to dugovanje. U diskusiji je predloženo da se uzme zajam »u jednog privatnika sa priličnom kamatom«, a unaprijed da se dug otplaćuje »od prihoda najmovine istog kanonikata«. Da bi pak ubuduće bolje pritjecali dohoci »od dotičnih kmeta« sa zemlje bivših prebendi, seoski zbor imenuje odbor od 12 osoba: »koji će u vrijeme jeseni poći pregledati sve vinograde podložne Demaniju, i u doba primanja dohodaka masta i tako isto i maslina, u konobi nadzirati i svakoga po prilici suditi, koliko koji dohodka ima doprinti«. Izabrani članovi odbora su se obvezali: »da će revno i duševno i u svako vrijeme kad ih red dopade vršiti svoju dužnost«. ²⁷⁴ Općinsko je vijeće Zlarina 31. VIII. 1898. prihvatilo i potvrdilo sve ove zaključke seoskog zbora zlarinskog. ²⁷⁵

Do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. god. nije se u tim agrarnim odnosima ništa bitnije promijenilo.

Općina je zlarinska pokušala još jednom da modificira svoju ponudu državi za kupnju bivših nadarbina, pa je 14. XI. 1898. ponudila 10.000 kruna, ²⁷⁶ ali su godine opet prolazile bez odgovora sa strane Demanija. Pri obnovi zakupnog ugovora 1902. god. žali se Općina da je ovim zakupom »do danas štete a ne koristi imala«, ²⁷⁷ no ipak sklapa dalji trogodišnji ugovor. ²⁷⁸ Godine 1903. pokušava Općina molbom na vladara ishoditi da joj se njegovom milošću poklone ta dobra. ²⁷⁹ C.k. Demanijalni ured iz Šibenika konačno se javio 25. V. 1904. god., pa tek sada pita: ostaje li Općina pri svojoj ponudi od 14. XI. 1898, a k tome dodaje: »Istodobno Vam se javlja da je privatna osoba podastrla molbu korisnom ponudom prerečenom Kotarskom financijskom ravnateljstvu! Općina na to odgovara, kako je zbog »ekonomične nevolje svojih općinara, pogoršane strašno sa nadošlom filokserom«, prošle godine podnijela molbu vladaru, te čim primi iz Beča odgovor da će se tek tada moći dalje izjasniti. ²⁸⁰ Uskoro je zatim Općina i pismeno utvrdila kako je namjera molbe vladaru da se spomenutih 12 bivših kanoničkih nadarbina baš »daruje« — »jadnom pučanstvu Zlarina«. ²⁸¹

Slijedio je zatim 7. VIII. 1904. i seoski zbor na kojemu je pitanje kupnje bivših nadarbina ovako postavljeno: u slučaju »da milost Njegovog Veličanstva ostade bezuspješna«, valja ponuditi Demaniju svotu od 8.000 kruna; »naši ljudi odseljuju u daleki svijet danomice a to sa uzroka nesretne filoksere, dakle oni preostali koji ostanu kod kuće ako bi dobra kanonike pala u privatne ruke, bilo bi teških i gorkih neprilika«; općina niti pučanstvo nije apsolutno

²⁷⁴ Isto. Zapisnik sjednice seoskog zbora od 30. I. 1898. Za članove odbora izabrani su: Branica Marko pok. Marka, Fortunato Adum pok. Petra, Branica Leopold pok. Mate, Ljuba Ante pok. Ante, Branica Mate pok. Ante, Razija Stipe Matij, Tabulo Ante Šimin, Adum Marko pok. Šime, Dean Stipe pok. Mate, Poturica Tome pok. Ante, Antić Tome pok. Ive, Adum Mate Stipin.

²⁷⁵ Isto, sjednica općinskog vijeća 31. VIII. 1898, ad 2) dnevnog reda.

²⁷⁶ Isto. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 111, god. 1904, u spisu Demanija iz Šibenika od 25. V. 1904.

²⁷⁷ Isto. Zapisnik sjednice Općinskog upraviteljstva 28. VI. 1902.

²⁷⁸ Isto. Zapisnik sjednice Općinskog vijeća 18. XII. 1902. ad 5).

²⁷⁹ Isto kao u bilješci 276, na istom aktu, datirano 30. V. 1904.

²⁸⁰ Isto kao u bilješci 276.

²⁸¹ Isto. Spis br. 932 od 13. VI. 1904. označen kao »Nota«.

u stanju svu svotu od 8.000 kruna odmah isplatiti, »stoga moramo ponuditi da se imade u roku od 10 godina u 10 jednaki obroka po mogućnosti bezkamatno da izplaćuje«. I općinsko vijeće Zlarina 30. VIII 1904. potvrđuje takav zaključak seoskog zbora.²⁸²

U god. 1905. trebala se održati javna dražba za dalji zakup »kanonike« na Zlarinu. Protjecalo je to u strahovanju Općine »ako koja osoba bude se natjecala i povišivala najam«,²⁸³ no ipak je Općina sklopila 5. VII. 1905. dalji ugovor s Demanijem,²⁸⁴ a 20. VII. iste godine ponovno formulira svoj stav o kupnji: »da se sklopi kupovna pogodba za 12 kanoničkih nadarbina u onom stanju kako se danas nalaze pod običnim imenom, preuzimajući na se formalne sve eventualne razmirice, koje bi nastale uslijed tužaba sa strane trećih, za iznos od 4.000 fiorina izplativih u 10 jednakih obroka bez dobitka«. ²⁸⁵

Obračunavanja s neplatišama obaveza bila su uvijek na dnevnom redu. Tako npr. 1905. općinsko upraviteljstvo odlučuje: »u predmetu Ive Aničina i Stipe Šare, radi kmetije kanonikata, pošto se oni nijesu odazvali današnjim pozivom, te pošto upraviteljstvo ne može ustanoviti koliko su isti dužni dati ulja i masta, ima se odaslati na njihova zemljišta da točno procijene koliko može biti ovogodišnjeg roda, te da tu procijenu imadu pridati na Općinu«. ²⁸⁶ Uskoro (12. I. 1906) ponovno se ustanovljuje da se Aničin nikako ne odaziva, pa se odlučuje da: »za ovu godinu dade 7 kvarata maslina, a pošto nije dao ni masta, da dade u novcu fiorina 3«. ²⁸⁷

Dana 26. IV 1907. dobila je Općina obavijest od Demanijalnog ureda u Šibeniku, da je rješenjem Minist. financija od 12. I. 1907. odbijen prijedlog Općine o kupnji »kanonike«, prema posljednjem prijedlogu Općine od 7. XI 1906, a to: s »obzirom na enormnu razliku koja postoji između ponude i vrijednosti dobara«. ²⁸⁸

Niti se god. 1914. nije još ništa promijenilo. I tada se konstatira da su pregovori o kupnji još uvijek u toku, a da će navodno biti dovršeni nakon što geometar završi reambulaciju terena. U međuvremenu Općina predlaže Demaniju produljenje zakupnog ugovora, bez javne dražbe koja da bi mogla »smanjiti cijenu najma«; ističe, kako se pokazalo i dosada, da je Općina jedini interesent, a zemlje o kojima se radi da imaju stalno sve manju vrijednost, koja je »danas« zbog uništavajuće filoksera jednaka nuli, pa bi zakupninu zapravo trebalo i smanjiti. ²⁸⁹

»Vjerozakonska zaklada« je i dalje opstojala. Kolonatski odnosi su vjekovali. Iz činjenice da su preživjeli i francusku upravu i čitavo 19. stoljeće,

²⁸² Isto. Zapisnik sjednice Općinskog vijeća od 30. VIII. 1904.

²⁸³ Isto. Zapisnik sjednice Općinskog upraviteljstva od 30. VII. 1905.

²⁸⁴ Isto. Zapisnik sjednice Općinskog vijeća od 17. VII. 1905.

²⁸⁵ Isto. Zapisnik sjednice Općinskog upraviteljstva od 20. VII. 1905.

²⁸⁶ Isto. Sjednica od 30. XII. 1905.

²⁸⁷ Isto. Sjednica od 12. I. 1906.

²⁸⁸ Isto. Sjednica od 29. IV. 1907.

²⁸⁹ Isto. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 89, god. 1914. Dopis Općine Zlarin od 26. X. 1914. upućen Pokrajinskoj financijskoj direkciji u Zadru, putem Demanijalnog ureda u Šibeniku.

epohu razrješavanja kmetstva i kmetstvu sličnih odnošaja, politikanti su izvlačili argumente: da baš takve odnose održava njihova »životna snaga«, njihova tobožnja prikladnost baš za »specifične prilike« Dalmacije i sl. Dalmatinski koloni, pa tako ni zlarinski »kmeti«, kako ih njihova općina ponekad naziva nisu svakako tako mislili. Svojim odnosom prema ispunjavanju kolonatskih obaveza to su najbolje dokazivali.

Cjelokupna situacija s »kanonijom« i kolonatom kao nasljedstvom Habsburške Monarhije produžila je logično svoje trajanje u karadorđevićevskoj Kraljevini SHS. Pokazuje nam to npr. i oglas Općine Zlarin iz 1924. god. u kojemu se kaže:

»Od sutra 3. novembra do uključivo 15. novembra primat će se dohodak maslina sa zemalja dvanaest kanoničkih nadarbina u općinskoj konobi prema iskazu procjene zakletog poljara. Svakome se preporuča, da svoju dužnost pravodobno i u gornjem roku izvrši, te prištedi sebi i Općini neugodne postupke sudbenog potraživanja. Iskaz procjene poljar je izručio Općini, te stoji svakome na razgled u općinskom uredu kroz gornji rok.«²⁹⁰

Godine 1926. izvršena je revizija poslovanja Zlarinske općine za razdoblje od 1. XI. 1918. do 27. II. 1926, pa se u poglavlju o poslovanju i upravljanju dobrima »kanonikata« prikazuje ovakvo stanje:

»Prije je Općina zakupljivala kod Demanija u Šibeniku sva dobra od 12 kanoničkih nadarbina na otoku Zlarinu za razdoblje od 3 godine, a počamši od 1. I. 1924. samo na jednu godinu. Općina ima knjigu 'Imenik svih težaka' koji obrađuju rečene 'kanonije'.

Težaci imaju pravo na $\frac{4}{5}$ ploda loze i masline, a država, odnosno Općina kao zakupnica tih plodova na $\frac{1}{5}$, a tako isto vrijedi i za porez tj. država bi morala plaćati odlomku Zlarin $\frac{1}{5}$ poreza, a težaci $\frac{4}{5}$; dočim je za 1922, 1923 i 1924 Porezni ured u Šibeniku obustavio odlomku Zlarin porez i za državu i za pojedine težake u ukupnom iznosu od din. 26.597,46, koji je iznos blagajna 'kanonikata' nadoknadila odlomku Zlarin, te joj sad duguje država i svi težaci zlarinski spomenutu svotu od din 26.597,46. Općina ne vodi propisani upisnik procjene, nego, kako su mi izjavili sadašnji upravitelj i tajnik, procjenu obavlja poljar, onako po duši i on odredi koliko koji težak ima Općini dati masta odnosno maslina; pa ako neda baš onoliko, koliko poljar kaže, Općina ga za razliku nije progonila niti administrativnim niti sudbenim putem, već tko da dobro dao i koliko dao, jer težaci smatraju, da nijesu u dužnosti davati dohodak niti državi niti Općini iza god. 1920, kad je iskrslo u Dalmaciji agrarno pitanje, već da i ono malo što daju, davaju jedino ako hoće i od svoje dobre volje, pošto je Općina stvar potpuno zanemarila, te nije gledala ni nastojala da se daje dohodak prema uknjiženoj obavezi od $\frac{1}{5}$. Strankama se ne davaju nikakve potvrde o podanom dohodku. Pošto se ne vodi nikakva evidencija i stvar je zapuštena, nije moguće ustanoviti, da li ima zaostataka i koliko.«²⁹¹

²⁹⁰ Isto, sv. 126, god. 1924, tekst oglasa br. 1541 od 2. XI. 1924.

²⁹¹ Isto, sv. 25. god. 1927.

Mnogo neurednosti i mnogo neobračunatih stavaka u poslovanju utvrdila je ta revizija,²⁹² ne samo oko tih dobara nego uopće u poslovanju općinske uprave, pa je nalaz predan na postupak Državnom odvjetništvu u Šibeniku.

Agrarno zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije iz 1930/31. god. trebalo je da razriješi i kolonatske odnose u Dalmaciji, ali se i opet otegaio postupak provođenja.²⁹³ Došla je međutim god. 1939, kada je donesena Uredba sa zakonskom snagom o prijenosu imovine vjerozakonskih zaklada katoličke crkve u vlasništvo i upravu katoličke crkve.²⁹⁴ Slijedila je tome predstavka predsjedništva biskupskih konferencija u Zagrebu od 27. II. 1940. u pitanju ovih zaklada,²⁹⁵ pa posebno rješenje »o konsistenciji imovine vjerozakonskih zaklada na području biskupije šibenske« izdano 31. V. 1940. od Ministarstva pravde u Beogradu,²⁹⁶ i, konačno, 7. VI. 1940. izdalo je to Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije i: Odluku o prijenosu imovine vjerozakonskih zaklada na području biskupije šibenske.²⁹⁷ Tom se odlukom prenose u **vlasništvo i upravu biskupije šibenske**, uz ostalo, i ova dobra:

»Nekretnine upisane u knjižnoj općini Zlarin, koje su u gruntovnici upisane kao vlasnost Vjerozakonske zaklade (Fondo religioso), a imadu prema priloženim posedovnim listovima broj 387 i broj 509 ukupnu površinu:

²⁹² U tom nalazu revizije prikazano je poslovanje s dohotkom maslina na »kanonikatu« ovako:

Po izjavi tajnika dohodak maslina bio je 1924. god. brutto barila 11 à 66 litara bario = 726 litara. Pošto je upravitelj u svojoj mlinici »učinio ulje«, u naslov »oštete (minelle) hodalo bi ga 44 litre, a svi troškovi ukupno iznašaju din 1.450.—«.

Ulja je dakle 726 — 44 = 682 litre. Predao je Općini 8 barila = 528 litara, pa ostaje nepokriveno 154 litre. Odbivši i od ovoga »minello« 14 litara, ostaje »čisto litara 140, što po trgovačkoj cijeni od 16,50 za litru iznosi din. 2.310«. Tome se dodaje 5 kvintala koštica po 50 din. kvintal = 250 din., pa je sveukupna vrijednost din. 2.560. Odbije li se od toga ukupne troškove od din. 1.450, preostaje nepokriveno din. 1.110.

Struktura navedenih troškova od din. 1.450 izgleda ovako:

poljaru za procjenu	din	150
čaušu za primanje dohotka	„	150
za nadzor rada u mlinici	„	80
torkulašima 6 po 60 din.	„	360
hrana ljudima	„	200
6 »ženskinja« po 20 din. po danu, a 25 po noći = 45 din., dva dana	„	270
hrana »ženskinjam«	„	240
Svega dinara	din	1.450

²⁹³ »Službene novine Kraljevine Jugoslavije«, Beograd, br. 254—LXXXVIII od 5. XI. 1930; isto, br. 279—CIV od 4. XII. 1930, i br. 58—XVI. od 14. III. 1931.

²⁹⁴ Zbirka zakona i uredba, god. 1939, sv. VII, br. 174—211, godište XIII. Urednik A. Valjalo. Zagreb 1939, 431—432.

²⁹⁵ Vidi u tekstu odluke cit. u bilješki 297.

²⁹⁶ Vidi u tekstu odluke cit. u bilješki 297.

²⁹⁷ Ministarstvo pravde; versko odelenje/XIII, br. 18680 od 7. VI. 1940. Primjerak kod Zemljišnoknjižnog ureda Kotarskog suda u Šibeniku; kseroks-kopija kod autora ove rasprave. Jedan primjerak odluke i u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, u arhivskom fondu Glavne kontrole.

oranica	347 ha 91 a 53 m ²
vinograda	121 „ 84 „ 13 „
pašnjaka	77 „ 85 „ 97 „
šuma	1 „ 91 „ 07 „
neplođnog tla	9 „ 14 „ 95 „

Ukupno 558 ha 57 a 65 m²

Slijedi popis zemljišnoknjižnih čestica (po brojeanim oznakama) koje sačinjavaju navedenu površinu, a upisane su kao vlasništvo Vjerezakonske zaklade. Uz to se utvrđuje: »Sve te nekretnine opterećene su kmetskim pravima u korist pojedinih ljudi, čija su imena u gruntovnici navedena, a bile su ranije vlasnost svećenstva Stolne crkve u Šibeniku, kojemu bi se te nekretnine sada imale povratiti«.

Osim toga, za onaj dio zemalja bivših 12 prebendi koji je već agrarnom reformom dodijeljen agrarnim interesima, i na njih već uknjižen, novčana će odšteta što je plaćaju agrarni interesenti pripasti biskupiji šibenskoj.

Tako je eto dat poticaj za održavanje jednog srednjovjekovnog pravnog instituta, utemeljenog srednjovjekovnom statutarnom kodifikacijom šibenske komune, pa nakon tolikih stoljeća još i sredinom 20. st. produljen život kolonatskom sistemu, a protiv temeljnih prava, nezavisnosti i slobode znatnog dijela zlarinskih težaka.

Tek je agrarnom reformom u socijalističkoj Jugoslaviji, poslije 1945. god., nestalo posljednjih ostataka kolonatskih odnosa na Zlarinu.

Nisu teratik i petina bili jedina davanja zlarinskih seljaka sa zemlje koju su obrađivali.

Slična takva dugotrajna, vjekovita davanja bila su još: crkvena desetina,²⁹⁸ kongrua zlarinskom župniku,²⁹⁹ prinosi zlarinskoj župnoj crkvi i zlarinskoj bračtovštini Gospe od Rašelja,³⁰⁰ i sl. Postojala je i po svemu sudeći prastara obaveza davanja dvaju janjaca godišnje državnoj vlasti u Šibeniku, što je teretilo

²⁹⁸ Sistema regolativo della veneta provincia della Dalmazia, scritto dal Dr. Gregorio Stratico, cancellier ai confini. Rkp. iz 1783. god. u Arhivu JAZU, I c, 31, 80.

²⁹⁹ ASCŠ. Arhivski fond Općine Zlarin, zapisnik sjednice općinskog vijeća od 28. II. 1873.

³⁰⁰ Zlarinske su obitelji davale ab immemorabili petnaesti dio svog uroda maslina, u naturi, župnoj crkvi u Zlarinu. God. 1829. uredili su župljani i mlinicu župne crkve da bi ona i od toga imala prihoda, obvezavši se ujedno da će petnaestinu u maslinama zamijeniti s dva-naestinom u ulju, i to tako da će na korist crkve ostavljati i sve što ostaje nakon meljave maslina. Bilo je međutim zakidanja u tom davanju crkvi, pa je na intervenciju Općine 1832. zaključeno da će svi župljani davati uredno svoj udio ulja, a jedino je I. Makale odbio izjavivši da će on davati »un sacco di merda«. Uz to su neki župljani nosili svoje masline u mlinicu Makale, a ne u ovu crkvenu, na štetu potonje. Općina je tvrdila da su to radili noću. Vlasnik mlinice Makale tvrdio je da se na sastanku u Općini ovako prijetilo župljanima: »Chiunque di voi porterà le sue olive a macinare in casa di Gio. Macale q. Tommaso sarà escluso dalle Scuole; se uno della sua famiglia morisse non permetteremo ne suonare la campana, ne farlo accompagnare del prete; pagherano multa alla chiesa a nostro piacimento; ordineremo ai traghetti di non imbarcarli piu quel gente scomunicata ecc ecc. Glavar sela navodi da je i njemu osobno tako prijetio, te da je narod potican protiv njegove obitelji.

Kotarska vlast u Šibeniku izrekla je: »slobodno je svakome, da obavlja dozvoljeni obrt, a meljava maslina nije nikome ekskluzivno data«. Vidi: ASCŠ, arhivski fond Općine Zlarin, sv. 29, 1833. g.

Zlarin i mjesta: Vodice, Tribunj, Krapanj, Prvić, Žirje, Jezera, Tisno, Murter i Betinu. Još potkraj 18. st. se navodi, da je to »kontribucija po običaju« (»contribuzione di consuetudine«).³⁰¹

I oko kongrue zlarinskom župniku bilo je kroz stoljeća mnogo raspravljajanja, sporova, dogovora, prigovora i tužbi. Iz god. 1873. imamo ovakav podroban opis toga davanja:

Svake godine prije berbe sastanu se članovi općinske uprave, funkcioneri bratovštine i mjesni »starci«, da utvrde kvotu mošta koju će davati svaka obitelj, razmjerno lozi koju posjeduje i prema cjelokupnom imovnom stanju obitelji, a obitelji su podijeljene na 4 kategorije: prva daje jedno barilo mošta, druga 5 sića, treća 4 sića, a četvrta pola barila.

Kvotu ulja svakoj obitelji određuje općinska uprava, i to: tri kvartuče, dvije ili jednu, već prema stanju uroda maslina, ali sve obitelji daju jednako.

U novcu svaka obitelj daje župniku 25 soldi, a kapelanu 50.

Razna davanja: za svako vjenčanje 34 solda, za krštenje jednu voštanicu, za sprovod dvije voštaniće veće i 36 malih; za svaku večernju 50 soldi; za posvetu kuće »mjeru ulja«, jedan pšenični kruh zvan »buzzollato«, i voća, a najsiromašniji po koji novčić; za blagoslov kruha o uskrsu jedan kruh, a siromašniji 2 solda.

K svemu gornjem još i teške takse za razne vrste certifikata (o rođenju, ženidbi, vladanju, obiteljskom stanju, imovnom stanju, smrti i sl.).

Zlarinska općina predlaže da se ukinu sva navedena davanja, te da budu nadomještena novčanim iznosom koji bi župniku isplaćivala država.³⁰²

U izvozu svojih proizvoda najviše je Zlarinjane pogađala tridesetina, stara i sveobuhvatna daća, pa tzv. »daća novog poreza«.

Prema ispravi od 30. X. 1412, kojom se Šibenik predao Veneciji, tridesetina se plaćala od sve robe koja se uvozi ili izvozi sa šibenskog teritorija. Potkraj 18. st. savjetnik generalnog providura u Zadru tvrdi da ta daća donosi najobilniji prihod državnoj kasi posvuda u Dalmaciji, a posebno u Šibeniku, »gdje cvate pomorska i kopnena trgovina«, »više nego li u drugim gradovima«.³⁰³

Oslobođenja od te daće, kao i od drugih daća, bila su stalan problem. Svatko je težio da ih za sebe ishodi, a time se povećavao teret za preostale obveznike. God. 1599. bili su od tridesetine oslobođeni: knez i kapetan Šibenika za izvoz robe kad napušta grad po isteku svojega mandata; gorivo drvo (za

³⁰¹ Informazioni sullo stato, fazioni, emolumenti forza reale, ufficiali delle Craine di Dalmazia, scritta dal Dr. Gregorio Stratico, cancelliere ai confini nella provincia della Dalmazia, per comando dell'illmo. et Eccmo. Sig. Paolo Boldu, provveditor generale in Dalmazia ed Albania, e da lui spedita all' Eccma. conferenza di 17. marzo dell'anno 1783. Rkp. u Naučnoj biblioteci u Zadru. Ms. 160/II, 43—44.

³⁰² ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin sv. 78, god. 1873. Stara praksa s kongruom se ustrajno nastavlja. God. 1919. se župnik don Jere Anić žalio kotaru u Šibeniku, kako mu narod »u oči govori da oni ne dadu ništa, da sada zakona nema« (Isto, sv. 114, god. 1919). I 13. XI. 1924. npr. Općina Zlarin izdaje oglas: »U nedjelju dneva 16. t. mj. u 9 sati jutro pozivljem na dogovor u općinsku vijećnicu sve kućostarješine ove varoši u pogledu odmjerjenja količine ulja mjesnom župniku u naslov redovine za t.g.« (Isto, sv. 126, god. 1924).

³⁰³ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 161. »Sopra li dazi pubblici di Sebenico. Relazioni dell'avvocato fiscale della Dalmazia.

ogrjev) u gradu i na šibenskom teritoriju; svježe voće iz Dalmacije; vino i ostalo što izvoze građani i drugi stanovnici za svoj račun od svojih proizvoda; roba koju oni uvoze za svoju upotrebu i za svoje obitelji; žitarice, brašno, sočiva, a za rižu se plaćala daća.³⁰⁴

Zakupci daća su ona mora koja svaku daću čini nesnošljivom. Pogotovu kad imaju i podzakupce, i k tome posebne pobirače daće koje nagrađuju u 18. st. s 8—10 posto! Knjige pobiranja naplate daće ne vode uredno; stvaraju aranžmane s trgovcima i sl., sve na štetu obveznika i državne kase, a državni funkcioneri u 18. st. moraju priznati: »Ništa ne koriste državnom eraru postojeći zakoni niti toliki državni dekreti, jer se oni ne poštivaju«³⁰⁵...

Po mletačkom sistemu, sve do pada te države, na robu se plaćala daća čim je roba prelazila s područja jedne na područje druge općine, pa i u okviru iste pokrajine Dalmacije. To konstatira i Dandolo izvještaj Napoleonu za god. 1807,³⁰⁶ ali je francuska uprava ukinula takve daće. Druga austrijska vladavina ih ponovno uvodi, pa se u jednom elaboratu iz 1829. god. to ovako opisuje:

Roba plaća u momentu uvoza iz inozemstva u Dalmaciju daću tridesetine, ali za živežne namirnice plaća se uz tridesetinu i potrošarina. Na taj način dolazi do toga da ono što služi uzdržavanju ljudi, i što bi moralo biti manje opterećeno, biva opterećeno dvostrukom daćom. Svaki princip razuma, pravde, pravednosti, prakse, govori za to da pošto su jednom naplaćena kraljevska prava kod ulaska robe i živežnih namirnica u Dalmaciju, moralo bi to kasnije slobodno cirkulirati po unutrašnjosti pokrajine, oslobođeno svakog daljeg tereta, jer vrijednost te robe, odnosno namirnica ne raste kasnije ni za trunak. No u Dalmaciji se događa obratno. Ako neki trgovac hoće da pošalje svu robu ili dio uvezene robe npr. iz Zadra u neki drugu općinu Dalmacije, tada mora platiti na tu robu ponovno daću tridesetine; i dalje, ako u novom odredištu ne proda robu, pa je hoće dalje poslati u drugu općinu, mora i opet ponovno da plati tridesetinu; time stalno pada vrijednost robe, ali taj gubitak ne pogađa trgovca, jer on stalno diže cijenu robi, nego pogađa masu potrošača koja sve to plaća. Mnogo su sretniji strani trgovci koji povremeno dolaze u Dalmaciju. Oni uvoze bez plaćanja ikakve daće; ostavivši specifikaciju na carinarnici, dobiju potvrdu da mogu robu razvoziti po Dalmaciji kroz određeno vrijeme, a po isteku toga roka mogu tražiti produljenje. Kad prelaze iz općine u općinu plaćaju samo daću na prodanu robu, provozeći dalje bez daće onu neprodanu. Umjesto da se opterete strani proizvodi, a domaćima smanje tereti, u Dalmaciji se radi obratno. Dugo bi se mogli nabrajati takvi primjeri koji pridonose bijedi Dalmacije.³⁰⁷

³⁰⁴ Isto.

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ HAZd. Spisi francuske vladavine. Godišnji izvještaj generalnog providura V. Dandola za god. 1807, 159 i slijed.

³⁰⁷ Isto. Misc. 1, poz. A, listovi 37—67, nepotpisani elaborat o gospodarstvu, posebno o poljoprivredi Dalmacije, listovi 40—41. Slično i u izvještaju G. Celligoja od 12. V 1829. Vidi: Isto, listovi 69—75, 77—84. Na str. 77a Celligoj kaže: Dalmacija je valjda jedinstvena zemlja na svijetu gdje u internom prometu domaća roba plaća veće daće negoli uvozna strana roba!

Tzv. »daća novog poreza« bila je osobito važna Zlarinjanima radi prometa ulovljenom ribom, pa će o tome i o teretima na slanu ribu biti posebno riječi u poglavlju o ribarstvu Zlarina.

Osim opisanih davanja, u naturi ili u novcu, zlarinske su seljake teško pogadale i obaveze tzv. »radnji« — »službi aliti facjunâ«. Sastojale su se u vršenju određenih radova, vlastitom radnom snagom i vlastitim prijevoznim sredstvima, pretežnije besplatno, ili pak uz vrlo oskudnu naknadu. Bili su to radovi za »državne potrebe«, no vrlo su rano počeli svi državni funkcioneri bez razlike izmišljati razne povode da obveznike ovih radnji iskoriste za besplatan rad na svojim privatnim poslovima. Nedostaju podaci za rekonstrukciju svih tih radnih obaveza kroz stoljeća, ali je činjenica da su od 15. st. prema 19. stoljeću u stalnom porastu. Podaci iz 16. st. govore kako su i šibenski vojnici pokušali da upregnu šibenske distrikualce u neke besplatne radove, ali su potonji ipak uspjeli, da je dukulima od 29. II. 1514. i 4. III. 1539. određeno, kako se seljaci težaci ne mogu prisiljavati da vrše »bilo kakve radove«... »za vojnike«... »bez odgovarajuće naknade«. ³⁰⁸ Sličnom je odredbom od 20. V. 1791. određeno: da se stanovnici Prvića, Zlarina i Žirja ne mogu bez naknade prisiljavati da za božićne blagdane prikupljaju i dovoze u Šibenik zelenilo kojim po običaju moraju vojnici da okite grad. ³⁰⁹

Kada je koncem 17. st. i početkom 18. st. Šibenik ponovno stekao svoj nekadašnji kopneni posjed, a i Mletačka država mirom od 1718. god. proširila svoj teritorij sve do Dinare, na cijelu Zagoru, znatno se povećao broj i težina ovih »radnji« za državne potrebe. Među težim radnjama koja je zapala i Zlarinjane bio je transport tzv. »beškota« (»biscotto«), važnog dijela vojnog provijanta, s obale u Zagoru, iz Šibenika do Knina. Ipak je Zlarinjanima uspjelo da se riješe tog vrlo teškog tereta. U rješenju generalnog providura za Dalmaciju od 17. X. 1751. kaže se da ih se »oslobađa od tereta prijevoza beškota u Knin, ali se potvrđuju njihove obaveze u svim drugim javnim radnjama kojima su i do sada bili podložni«. ³¹⁰

Dakako da su Zlarinjani umjesto navedenog rada na kopnu dobili druge dužnosti — na moru. Bili su to: razni prijevozi na relaciji Šibenik—Zadar: prijevozi državnih funkcionera, sanitarnog osoblja, posebno u slučajevima brodoloma, uz rad na spašavanju; vuča državnih brodova u šibenskom zaljevu i sl. Bila je i obaveza transporta pitke vode iz Vodica u Šibenik, ili iste vode iz rijeke Krke do cisterne šibenskog kneza u gradu Šibeniku; isto tako i prevoženje kneza i njegove pratnje pri obilasku šibenskog distrikta i sl. Svi su se ti poslovi morali vršiti besplatno, ili uz minimalnu naknadu, ³¹¹ dakako, uz upotrebu vlastitih barki. Potkraj mletačke vladavine Zlarin je bio zadužen za takve radnje sa 76 svojih barki, od kojih 28 »sa škafo«. ³¹² Srodne su obaveze

³⁰⁸ HAZd. Spisi gen. providura A. Diedo, 1790—1792, II, 64.

³⁰⁹ Isto.

³¹⁰ HAZd. Državni fiskalni savjetnik, fasc. V, poz. 3. Rješenje gen. providura G. M. Balbija.

³¹¹ Informazione sullo stato ... dal dr. G. Stratico ..., 42—43.

³¹² ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, b.b. Potpisan je: Glo. Antonio Episcopopulo, colonello del contado.

svih šibenskih otočana i primoraca, a vršenje poslova raspoređivao je, po turnusu, kolunel šibenskog teritorija (»colonello del contado«).³¹³

Posebnu grupu obaveza činile su »interne radnje u selima«. Bile su to straže, »danje i noćne«, posebno iz sanitarnih razloga nad brodovima koji pristaju »na otocima i na školjima«,³¹⁴

Od obaveza »radnji« izuzeti su funkcioneri svih rangova i vrsti, sve do seoskog čauša.³¹⁵ Oko izuzeća od tih obaveza bili su uvijek mnogobrojni problemi, kao i kod oslobođenja od daća. Za seljake su te obaveze bile vrlo težak i nezgodan teret, prije svega zbog velikog gubitka dragocjenog vremena, a naročito u razdobljima važnijih sezonskih radova na poljima ili u sezonama ribolova, kada su im i radna snaga i barke bile i te kako potrebne kod kuće.

Potkraj mletačke vladavine i njezini su funkcioneri morali utvrditi: da oko »radnji« (»facjunâ«) svuda vlada isti »nered«; uz to da je i zbog nekih specifičnosti na pojedinim područjima, teško dati klasifikaciju svih »radnji« u pokrajini; da bi obveznici ipak trebali biti plaćeni za sve poslove, i to »pravedno«; da posvuda ima abuzivnih oslobođanja od ovih tereta; da »treba ukinuti sve izmišljene vojničke nazive i titule koje su na otocima abuzivno uvedene s ciljem prevare i neopravdanog oslobođenja osoba i obitelji od dužnih službi« i sl.³¹⁶ Mletačkoj državi na umoru predlažu isti funkcioneri takve kriterije za oslobođanje od »radnji«: mlađi od 15 godina i stariji od 60 godina; glavari sela, dok su na toj funkciji, oslobođeni su milošću suverene vlasti; nemoćni i bolesni ljudi; obrtnici dok obavljaju obrt; plemići i građani »koji zbog životnog komoditeta ili zbog privatno-gospodarskih razloga žive na selu ne baveći se zemljoradnjom«. »Sve druge obitelji morale bi biti podložne facjunima, internim i vanjskim«. ³¹⁷

Za šibensko područje izrađen je god. 1783. pregled svih tadašnjih »radnji«, ³¹⁸ ali se iz tog pregleda ne vidi baš u svim detaljima koje su sve od tih radnih obaveza praktički vrijedile i za stanovnike otoka Zlarina, i tko je još s toga otoka, osim dvojice sudaca i čauša, bio oslobođen »facjuna«.

Francuska je uprava zaista ukinula mnoge privilegije što ih je zatekla u dalmatinskom društvu 1806. god. U izvještaju Napoleonu za 1808. god. V. Dandolo je mogao reći: »U 1808. god. nestali su svi dalmatinski privilegiji. Dalmatinski narod sada je sav jedna obitelj, podložna istim obavezama, uživajući

³¹³ Kao u bilješki 311, 42.

³¹⁴ Isto, 40.

³¹⁵ Isto, 49.

³¹⁶ Sistema regolativo ... dal Dr. G. Stratico ..., 87—88.

³¹⁷ Isto, 38.

³¹⁸ Informazione sullo stato ... dal Dr. G. Stratico ... II, 37—51. Autor je ovako sistematizirao poglavlje »Sebenico«: Servizio personale ebdomadario. Annotazione.— Corpi volanti. Servizio, annuale. Nota.— Fazioni legittime. Nota.— Fazioni legittime. Interne nelle ville.— Fazioni legittime di trasporto. Nota.— Fazioni legittime per mare. Nota.— Fazioni di trasporto. Di consuetudine. Nota.— Contribuzione a cui sono soggette le ville Vodizze, Trebocconi, Crappano, Zlarin, Provicchio, Zuri, Geserà, Stretto, Morter, Bettina.— Contribuzione delle ville Capocesto, Zlossella, Rogosnizza. Nota.— Divisione del territorio.— Ufficiali delle ville.— Bassi ufficiali. Nota.— Alfieri. Nota.— Delli subasse della decima pubblica.— Guastadori.— Delli giudici delle ville.— De caussi.— Degl'esenti.— Ufficiali del territorio. Nota.

jednaka građanska prava«. ³¹⁹ Međutim, bilo je još premnogo tek formalne jednakosti pred zakonima, a Austrija je k tome poslije 1813. god. umnogome vratila stari red stvari.

I za austrijske vladavine kroz 19. st. ostali su tako Zlarinjanima mnogi tereti opisanih »radnji«.

God. 1834. kotarska im je oblast iz Šibenika naredila da pošalju dvije stotine obveznika službi (»fazionisti«) za radove na cestama kod Boraje i kod skradinskog trajekta. Zlarinjanima se pak opravdavaju da je velik dio zlarinskog stanovništva zauzet ribolovom i pomorstvom, pa da su kod kuće ostali samo žene, djeca i nemoćni starci; stoga da apsolutno nikako ne mogu dati traženih 200 ljudi; traže da više vlasti razmotre njihovo pitanje i da ih izuzmu od takve obaveze rada na cestama. ³²⁰

Skoro zatim javio se i problem obaveze davanja ljudstva za službu »pandura«. Naime, mjesto Tisno se žalilo vlastima kako je opterećeno dati 64 »pomoćna pandura«, što nerazmjerno teško pogađa teritorij Tisna, posebno mjesto Zloselo. Smatraju da taj teret treba pravednije proporcionalno podijeliti, pa i na područje Zlarina, »jer se ne može uzeti da služba s barkom koju zlarinska općina stavlja na raspoloženje serdaru odgovara principu pravedne raspodjele«. Iz Tisna da bi trebalo izuzeti 24 osobe nadomjestivši ih s ljudima s područja Zlarina. Kotarska vlast iz Šibenika je tako i postupila zatraživši od Općine Zlarina 24 osobe za pandura, a Zlarin na to (8. V. 1841) odgovara ovim razlozima:

Poznato je da su svi seljaci zlarinske općine, osim onih iz Prvić-Šepurine, sada odsutni iz svojih sela, zaposleni u pomorstvu, u lovu na koralje, u vađenju spužvi, u ribolovu na srdele i da su oni do mjeseca rujna »u stalnom pokretu«; to je vrijeme kada oni nastoje da pribave kruh svojim obiteljima; osim žena, djece i kojeg nemoćnog starca, nema na zlarinskom području osobe sposobne za neku »mobilnost«. Dalje: osim Prvićana, stanovnici zlarinske općine nisu nikada kroz prošlost vršili dužnosti pandura i nisu niti dužni da je vrše; oni su pomorci, vršeći uvijek službe na moru, a nikada u svojstvu pandura, pogotovu što im za to nedostaje i oružje, a i njihova odjeća pomoraca ne odgovara onoj ljudi s kopna; kad bi se pridružili tim ljudima s kopna, bili bi od njih ismijani i podrugljivo nazivani. Zlarinjanima mole da ih se oslobodi takve službe pandurske na kopnu, a pripravnici su vršiti službu na moru, kao pomorci. ³²¹

Država je, kako vidimo, tražila stalno što više besplatne radne snage, pa i za održavanje javnog reda i sigurnost, a seljaci su dakako nastojali da izbjegniju sve slične obaveze izgovarajući se na načine kako su najbolje znali i mogli.

Obvezama opisanih »radnji« vrlo su srodne i neke vojne obaveze, kao što su one davanja posade za galije i obaveze »rondara«, tj. pripadnika stalnih stražarskih — vojnih jedinica.

³¹⁹ HAZd. Spisi francuske vladavine, god. 1808. knj. t, 18 »Privilegi«.

³²⁰ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 28, god. 1834.

³²¹ Isto, sv. 34, god. 1841.

Davanje posada za galijske bilo je aktualno do početka 18. st. kada je i u ovoj domeni prevladala upotreba jedara. Iako stara obaveza, o njoj nam je sačuvano zapravo vrlo malo detaljnijih podataka za šibensko područje.

Sačuvani izvori 14. st. govore o zahtjevima vrhovne vlasti da Šibenik, zajedno s drugim gradovima ili sam, opremi galijske. Tako 1328. g. Mleci traže od Dubrovnika, Splita, Trogira i Šibenika dvije »galee subtiles« i k tome tri »ligna subtilia.³²² God. 1335. ima sam Šibenik dati jednu galijsku.³²³ Postojala je kontrola da li je posada potpuna. I tako se slično nastavilo kroz isto 14. stoljeće i slijedeća stoljeća. U pojedinim razdobljima tražilo se iz Dalmacije po više stotina ljudi za posade, naročito za veslače. Ponekad se običavalo da mletačke galijske prolazeći kroz Dalmaciju pokupe, usput, dio posade koji im nedostaje. God. 1351. traži Venecija od Šibenika 100 ljudi, Trogira 60, Splita 40 i Korčule 30 ljudi za galijske.³²⁴

Kako je rasla ratna mornarica Mletaka i intenzitet njenih akcija, zahtjevi za ljudstvom bili su sve veći i češći. To se osobito očitovalo u 15. st. Šibenik je to osjetio npr. god. 1422, 1426-33, 1449, 1460, 1469. i 1479, kada je morao opremiti jednu galijsku, a god. 1486. dvije galijske.³²⁵ Srodan je i primjer iz 1470. god. kada je Venecija poslala u Dalmaciju »quattuor corpora gelearum« s namjerom da ih Zadar, Šibenik, Trogir i Split opreme veslačima i ostalom posadom.³²⁶

Kad bi Šibenik sam dao posadu za jednu galijsku, njezina je zapovjednika, po starom privilegiju iz 1432. god., imenovalo veliko vijeće šibenske općine. Venecija je znala i tu normu zaboravljati, pa je npr. 1526. god. naredila Šibeniku opremiti galijske i sama imenovala zapovjednika.³²⁷

I u bici kod Lepanta 7. X. 1571. bila je šibenska galijska, uz ostalih 6 iz Dalmacije koje su opremili drugi dalmatinski gradovi.³²⁸

Kroz 16. st. nastavljaju se poznate obveze Šibenika na opremanju galijske: 1502, 1503, 1520, 1527, 1537, 1538—1540. god. itd.³²⁹ iz god. 1559. imamo sačuvane i neke konkretnije podatke o broju ljudstva sa šibenskog područja. Izvještaj kaže da na otocima i kopnu izvan grada ima 6.000 stanovnika, od čega za oružje sposobnih 1.200, dok je u samom gradu Šibeniku takvih 1.700 na 6.300 stanovnika, te se dodaje: »većina njih služi na galijskama.«³³⁰

³²² D. Klen, *Galijoti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti*. »Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942—1962«. Zagreb 1962, 121.

³²³ Isto.

³²⁴ Isto, 122.

³²⁵ Isto, 127.

³²⁶ D. Klen, *Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI—XVIII st.)*. »Rad« JAZU, 318, Zagreb 1959, 223.

³²⁷ G. Novak, *Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412—1797*. god. Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici. Muzej grada Šibenika, posebna izdanja, 1. Šibenik 1976, 138.

³²⁸ Isto, 174.

³²⁹ D. Klen, *Galijoti i ratni brodovi ...*, 127.

³³⁰ S. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, III, Zagreb 1880, 126.

Po svim je gradovima bilo vrlo oštih sukoba ne samo oko pitanja snažanja troškova za opremu galija nego naročito oko obaveze sudjelovanja u posadi galije, a pogotovu na mjestima veslača. Poznati su npr. takvi sukobi u Splitu i Hvaru tijekom 15. st.³³¹ Čini se da je nešto slično bilo i u Šibeniku 1481. god.³³² ali bliži podaci nisu sačuvani. Svakako, kada se 1618. god. ponovio sukob na šibenskom području oko obaveze veslanja na galiji, bili su tada oslobođeni te teške dužnosti: plemići, građani i obrtnici. Sav je teret bio svaljen na pučane u općini. U gradu Šibeniku je osobito uzavrelo, te je masa od 200 pučana krenula na kneževu palaču.³³³ Koliko je poznato, privilegiji izuzetih od obveze veslača su ostali na snazi, a od preostalog ljudstva, sposobnog za vojnu službu, žrijebom su odabirani članovi posade u broju koji je tražen za konkretnu potrebu.

Mletački izvještaji navode da 1607. god. ima na šibenskom području preko 10.000 stanovnika, od čega 1.900 sposobnih za oružje time, da ih oko 400 služi na galijama i oružanim lađama.³³⁴ Izvještaj pak iz 1622. god. daje ovu sliku: grad s predgrađima 5.968 duša, od čega 1.419 za vojnu službu, a od njih 300 da služe na galijama. Na izvangradskom teritoriju da ima ukupno 5.480 duša, od kojih da 700 ljudi ima dužnost službe na galijama, a karakterizira ih kao: »podobna čeljad, robustna, priviknuta na stradanja, vješta baratanju puškom«.³³⁵

Faktično bročano stanje prisutnih na galijama mijenjalo se prema konkretnim državnim potrebama. Ostaje činjenica da je npr. osamdesetih godina 17. st. šibensko područje bilo »najveći rezervoar vojnika i mornara« u Dalmaciji za mletačke državne potrebe.³³⁶

Sačuvani podaci, kako se vidi, daju uvijek zbirni iznos ljudstva za galije. Nema, na žalost, podataka o tome koliko otpada na pojedine otoke pa među njima i na Zlarin. Međutim, ne treba isticati da je i to bila preteška obaveza zlarinskih seljaka i znatna smetnja uspješnijoj poljoprivredi i ribarstvu, sve do početka 18. st. kada postepeno nestaje te obveze veslača na mletačkim galijama.

Stražarska služba u »rondama«, u svojstvu »rondara« bila je neusporedivo lakša, vezana uz rodno selo, ali besplatna, i nezaobilazna obaveza, koju G. Stratico nije slučajno svrstao u »radnje« — »facjune«.³³⁷ On definira tu službu: za osiguranje mirnog života u selu, i to u svakom selu.³³⁸ Veličina »ronde« za starije razdoblje nije nam poznata. U tom odredu izmjenjuju se seljaci po turnusu. Na čelu im je glavar sela, a ako on ne može vršiti tu dužnost, bira se poseban »glavar ronde«. Osnovna je dužnost održavati sigurnost života i imovine u selu, preduhitriti i goniti počinitelje prekršaja i krivičnih djela, no u

³³¹ G. Novak, *Šibenik u razdoblju...*, 229.

³³² Isto.

³³³ Isto, 230.

³³⁴ Isto, 184—185.

³³⁵ S. Ljubić, *Commissiones...* III, 120, 123.

³³⁶ G. Novak, *Šibenik u razdoblju...*, 211.

³³⁷ *Informazione sullo stato...* dal Dr. G. Stratico... II, 40, u rubrici: »Fazloni legittime, interne nelle ville«.

³³⁸ Isto.

Vidi od istog autora rkp. *Sistema regolativo...*, 90.

slučaju izvanrednih opasnosti, pogotovu na otocima, takav stražarski odred je prva, neposredna i glavna obrana od svake opasnosti. Austriji nije naravno bilo ni nakraj pameti da ukida takvo besplatno održavanje javnog »reda i mira«. God. 1845. donosi ona za Dalmaciju i poseban pravilnik »za službu općinskih rondarah«.³³⁹

God. 1849. glavar ronde na Zlarinu je Nikola Beban, a uz njega su poime- nično popisani 12 Zlarinjana kao rondari.³⁴⁰ Po kasnijim propisima uz haram- bašu postoji i »pristav arambaši od ronde«. Seoski zbor predlaže po trojieu kandidata za jednu i drugu funkciju, a općinsko vijeće Zlarina odabire iz tih »trojki«.³⁴¹

Oslobođenja od raznih davanja, daća, nameta, poreza, tereta i »radnji« postigli su postepeno seljaci. Neka od njih tek u drugoj polovici 20. st. Neka od njih postigli su kao stvarna oslobođenja, a mnoga su pretvorena tek u nove suvremene fiskalne oblike i porezne sisteme. U cjelini postigli su odre- đena olakšanja, no s tolikim zakašnjenjem, kada to zbog opće gospodarske si- tuacije u zemlji i svijetu ne samo da nije više moglo unaprijediti gospodarski razvitak nego nije moglo niti zaustaviti stalan regres u poljoprivrednoj proiz- vodnji Zlarina.

Plodovi mora

Ne treba dokazivati da su plodovi mora od prastarih vremena bili važan faktor u gospodarskom životu otoka Zlarina. U statutarnim odredbama šiben- ske općine 14—15. st. ima, do duše, tek nekoliko odredbi o ribarstvu,³⁴² ali je čijenica da je ribarstvo bilo uvijek izrazita domena nepisanog običajnog prava. Sve do 16. st. sačuvanih je podataka vrlo malo, jer su u požarima i zbog ne- brige stradala arhivska vrela,³⁴³ pa nedostaje detalja za povijest ribarstva na cjelokupnom šibenskom području. Međutim, zahtjevi šibenskih ribara, pa mle- tački dukal od 4. II. 1511, s odredbama o cijeni i daćama na ribu, slobodi ri- bolova i poštivanju običajnih normi,³⁴⁴ govore o razmjerno razvijenoj ribarskoj djelatnosti, koja je mogla takvom nastati samo kroz dugotrajniju tradiciju. Isto nam dokazuju i sačuvani ugovori iz prvih decenija 16. st. o ulovu i pro- daji većih količina plave ribe, i o njezinu lovu — od Žirja do Kornata.³⁴⁵

³³⁹ HAZd. Stampe, sv. 22, god. 1845, »Uprava za sluxbu opchinskih rondarah« od 24. IX. 1845.

³⁴⁰ ASCS. Arhivski fond općine Zlarin, sv. 47, god. 1849. Popis ronde i rondara datiran je 26. VI. 1849.

³⁴¹ Isto. Zapisnik sjednice općinskog vijeća Zlarin od 18. X. 1891. Seoski zbor Zlarina od 16. VIII. 1891. predložio je »trojke« Vijeću.

³⁴² Volumen statutorum... VI. cap. 129; Ref. 206, 286. S. Županović, Ribarstvo šiben- skog područja. Zagreb 1963. Izd. Jadranski institut JAZU. »Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarskog prava«, knj. 6, str. 26, sasvim proizvoljno tvrdi, da su još koncem 14. i u prvoj polovici 15. st. »seljaci šibenskog područja«... »vjerojatno slabi pomorci i nevješti ribari«...?!

³⁴³ Stradale su arhivalije šibenske općine, i u ranijim stoljećima, ništa manje, na žalost, još i u 19. i 20. st., a i njihovi žalosni ostaci toliko su oštećeni da su danas teško uporabivi. Već smo spomenuli kako je temeljito propala građa Fiskalne komore u Šibeniku 1696. god.

³⁴⁴ S. Županović, n.d. 33—34.

³⁴⁵ Isto, 34—35.

Na temelju vjekovnih iskustava znalo se da su najbolji ribolovni rajoni na širim prostorima oko otoka Žirja. Sačuvani dokumenti iz sredine 16. st. iskazuju na Žirju, u uvali Mune, skladišta za ribu i za sol kojom će se soliti.³⁴⁶ I zakupac državne daće na ribu ima tu u Munama svoje uredovanje za ljetnih mjeseci. Prevladano je mišljenje da ribari nekog mjesta ili otoka imaju ekskluzivno pravo ribolova u »svojim« vodama. Oko Žirja, sa središtem u uvali Mune, kupe se, od srednjega vijeka nadalje, i tu djeluju čak ponajviše ribari iz Šibenika, pa zatim oni iz Prvića, Zlarina i samog Žirja. Njihova su skladišta i barake u uvali Mune.³⁴⁷ Dakle, i ribari Zlarina već tada, a očito i od mnogo ranijeg vremena, vrše ribolov izvan zlarinskih voda po ostalim dijelovima mora u šibenskom arhipelagu. »Ribolovište Žirje« (»peschiera di Zuri«), kako se u povijesnim izvorima stalno naziva, zajedničko je lovište ribara šibenskog područja, sa svojim »poštama« za ribanje, koje se »brušketom« dijele među ribarske družine za razdoblje svakog mraka odnosno godišnje ljetne sezone lova. Sredinom 19. st. bilo je na tim morskim predjelima 12 »poštâ. I kad povijesni izvori do 19. st. govore o »ribarima Žirja«, po pravilu se tu podrazumijevaju ribari Šibenika, Prvića i Zlarina, a ne samo oni iz Žirja, dakle, zajednica ribara šibenskog područja koji dijeleju na »ribolovištu Žirje«.

O intenzitetu i važnosti ribolova na šibenskom području mnogo nam govore podaci iz policâ licitacije tzv. »daće novoga poreza«, pogotovu kad usporedimo takve podatke iz 1599. i 1749. god. i kada se k tome uspoređuju daće na ribu s onom na druge neke proizvode:

	1599. god.	1749. god.
Za svaki mier srdela	1 lira 6 soldi	isto
Za svaki mier škombri	2 lire 6 soldi	isto
Za svaki mier šnjura i inčuna	1 lira 14 soldi	isto
Za svaku libru tunine	— 1 solad	2 solda
Za svaki veliki mier sira	18 lira 12 soldi	isto
Za svaki baril gavuna	— 12 soldi	isto
Za svaku kozju kožu	— 3 solda	7 soldi
Za svaku ovčju kožu	— 2 solda	isto
Za svaku govedju kožu	— 12 soldi	isto
Za svaku libru loja	— 1 solad	isto
Za svaki mier meda	12 lira 8 soldi	isto

³⁴⁶ J. Soldo, Agrarni odnosi na otoku Žirju (od XVII do XIX st). Zagreb 1973. Izd. JAZU. »Građa za gospodarsku povijest Hrvatske«, knj. 16, 20—21. Vlasnici zgrada i skladišta pretežno su iz Šibenika, te po trojica iz Zlarina i Prvić-Luke. S. Zupanović, n.d. 36 spominje i kuće »talijanskih trgovaca«, no za to nema osnove u arhivskim izvorima.

³⁴⁷ J. Soldo je prvi dobro uočio da se ovdje ne radi samo o ribarima iz mjesta Žirja, već o ribarima s područja općine Šibenik, u 16. st. manje iz Žirja, a koji se ribari okupljaju oko Žirja iz dva glavna razloga: što su u rejonima Žirja najbolja ribolovišta šibenskog arhipelaga i što je mletačka vlast naredila da u uvali Mune bude osnovana baza ribolova gdje u sezoni lova ima sjedište i zakupac daće na soljenu ribu. Bez obaveze ribarima da ovdje u uvali Mune na jednom mjestu prijavljuju ulov, primaju sol, vrše soljenje i određeno vrijeme drže uskladištenu posoljenu ribu, bez svega toga smatrale su mletačke vlasti da ne mogu efikasno ubirati daću za posoljenu ribu na području šibenskog arhipelaga.

Za svaki mier vune	18 lira 12 soldi	—
Za svaku libru voska	—	1 solad isto
Za svaki mier pakline	6 lira 4 solda	isto
Za svaku »ščavinu«	—	12 soldi isto.

Gornje podatke popratio je državni fiskalni odvjetnik ovim napomenama: tabela se odnosi na slanu ribu; u godinama dobrog ulova, i izvoza, ova daća donosi velike koristi zakupcu te daće, a mnoge terete izvoznicima; kroz 4 mjeseca (svibanj-kolovoz) zabranjen je izvoz slane ribe; stalno se mnogo ribe izvozi, protivno propisima, izvan mletačke države u razne jadranske luke; još je terminacijom državnih vlasti od 24. III. 1576. bilo propisano protiv takvih prekršaja, no efekti su slabi; mnoge nepravilnosti proizlaze iz dogovornog rada i mahinacija zakupca daće na soljenu ribu s trgovcima i izvoznicima takve ribe; izdano je o tome mnogo državnih proglaša, ali s malo uspjeha.³⁴⁸

I za zlarinsko je ribarstvo težište bilo na pitanjima soljene ribe, te na postupcima i obračunima sa zakupcem daće u uvali Mune na Žirju. Slana je riba glavni interes Zlarinjana. To motivira glavni dio njihova ribarskog poduzetništva i njihove ekspanzije u vode Žirja, a kasnije i dalje.

Po sebi se razumije da se i na Zlarin morala odraziti burna i dramatična povijest pitanja slane ribe i daće na tu ribu od 16. do kraja 18. st. u Dalmaciji pod mletačkom vladavinom, popraćenu pravom šumom zaključaka Senata, dekreta, dukala, propisa, pravilnika, proglaša i sl. Proglas od 31. III. 1787. rekapitulira, na svoj način dio te teške i dugotrajne borbe ribara s mletačkim državnim aparatom, pa treba prikazati njegov sadržaj:

Glavni dio zaprema ponovno objavljivanje teksta dekreta od 30. IV. 1731. koji određuje: tko god želi izvesti bilo koju vrstu slane ribe, iz bilo kojeg mjesta Dalmacije u Veneciju, mora prije svega u kancelariji svoje općine uzeti tzv. »bollettu« u koju se upisuje vrsta ribe, količina, ime i prezime vlasnika, te ime i prezime patrona broda kojim se ta roba dovozi u Veneciju; sva deklarirana roba ima se dovesti u Veneciju, a ne u bilo koje drugo mjesto; primajući **bollettu**, mora vlasnik ribe položiti jamstvo ili depozit u zlatu ili srebru, za daću koju se plaća na tu ribu, a u dvostrukom iznosu te daće; kad stigne u Veneciju ima se prijaviti, bez zadržavanja igdje drugdje, ubiraču daće na slanu ribu da se odmah provjere podaci iz **bollette** sa stvarnim stanjem tereta, pa da o tome dobije potvrdu s potpisima dvojice nadležnih funkcionera, jer bez takve potvrde neće moći kasnije preuzeti jamčevinu koju je položio; tko se ogriješi, pa ne doveze u Veneciju svu deklariranu robu, kažnjava se za kontraband gubitkom čitave robe, plaća dvostruku daću i globu od 200 dukata; kažnjava se i patron broda koji bi s **bollettom** ili bez nje slanu ribu deklariranu za Veneciju dovezao u neko drugo mjesto kaznom od 100 dukata, gubitkom broda, pa i većim kaznama po nahodanju suda u krivičnom postupku; kancelari u dalmatinskim općinama ne smiju izdavati **bollette** in bianco, već na način kako je gore navedeno, a propisano dekretom Senata od 11. II. 1689; isti mo-

³⁴⁸ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 161. *Sopra li dazi pubblici di Sebenico. Relazioni dell'avvocato fiscale della Dalmazia.*

raju na adekvatan način čuvati formulare boleta i poslovne knjige; da bi se uspostavila što točnija evidencija sveukupne slane ribe, po vrstama i količini, u Dalmaciji, o čemu govore i raniji državni proglassi, svi koji love i sole ribu morali su svoju slanu ribu prijaviti u kancelariji svoje nadležne općine, u točnoj količini i kakvoći, u roku od 3 dana nakon soljenja, tj. u roku od 3 dana poslije svakog ribolovnog »mraka«, uzevši u obzir teškoće zbog udaljenosti lovišta, ili one od nevremena, produljuje se sada taj rok na 8 dana nakon svakog »mraka« (vidi proglas od 30. V. 1727, potvrđen dekretom od 19. VII. 1727); da se preduhitre razni izgovori, mogu se te prijave izvršiti i pismeno ili preko punomoćnika, ali uvijek uz zakletvu kad je riječ o količini i vrsti slane ribe; ako vlasnik kasnije proda svu ili dio svoje slane ribe nekoj privatnoj osobi, mora prijaviti ime kupca, te količinu i vrstu prodane ribe; tko ne prijavi kako je navedeno, ili netočno prijavi, gubi svu svoju slanu ribu, plaća dvostruku daću i globu od 200 dukata, uz krivični postupak zbog lažne izjave, a za ta djela primaju se i »tajne« prijave i provodi inkvizitorski postupak, sve kako je propisano proglasom od 30. V. 1727. Nadalje: zabranjuje se svakom kancelaru u Dalmaciji da izdaje *bollette* za slanu ribu koja bi se izvozila u Sinigagliu, jer zaključcima Senata od 20. XII. 1567, 21. V. 1575. i 29. X. 1615. bilo je regulirano koje su mogućnosti izvoza slane ribe iz Dalmacije u strane zemlje. Pod izlikom tog slobodnog izvoza velika količina slane ribe završila bi u stranim zemljama, pa odatle preplavila »terafermu« i Lombardiju na veliku štetu državne kase i naplate daće na slanu ribu. To je bilo protivno državnoj intenciji da se sva slana riba iz Dalmacije ima dopremiti prije svega u Veneciju. Zabranjuje se stoga izvoz slane ribe u strane zemlje od 1. V. do 1. IX. svake godine, a u preostalo vrijeme je slobodan izvoz, ali uz točnu oznaku kamo se izvozi, te uz jamstva koja propisuje dekret od 30. V. 1727. Kancelari ne poštuju odredbe Senata od 6. XII. 1727, po kojima moraju svaka 3 mjeseca dostavljati nadležnom magistratu u Veneciji izvještaj o prijavama slane ribe u svojoj općini, pa se ponovno pozivaju da to redovno vrše uz prijetnju kazne od 500 dukata.

Zatim slijede tekstovi zaključaka Senata od 22. IX. 1735, 24. IX. 1750, 20. IV. 1757. kojima se ponavlja naredba o potrebi poštivanja citiranih odredbi, koje se očito u razdoblju 18. st., u ovom stoljeću sloma mletačke države sve manje provode. Spominju se »mnogi prekršaji«, potiče se organe da provode baš »krivične« postupke; izražava se toliko puta izrečena želja da se slana riba dovozi »neizostavno u Veneciju« a ne drugdje; ističe se kako je u Dalmaciji i Istri najobilniji ulov i soljenje ribe, koja ne smije biti zatajena »ili završiti u stranim zemljama i na sajmu u Sinigaglii«; obavezuju se dalmatinski ribari da pri prijavi svoje slane ribe moraju navesti također i mjesto i skladište u kojem je riba smještena, ili će biti smještena, kako bi se mogao izvršiti nadzor i provjeravanje prijavljenih podataka i sl.³⁴⁹

Tako su eto naređivali mletački organi na čelu sa Senatom, a evo kako je to praktički izgledalo u uvali Mune na Žirju:

³⁴⁹ HAZd, Štampe, sv. 3, br. 222.

Kod Žirja cvate ribolov škombra, šnjura, srdela, lokardi i incuna, počevši od travnja do rujna. U to se vrijeme na Žirju nalazi i zakupac daće na slanu ribu ili njegov povjerenik. Vlasnici tratâ imaju ondje svoja skladišta i barile za soljenje ulovljene ribe. Od čitava ulova daju u ime daće osminu. Prvićani ovdje ne nastoje da budu izuzeti »od opće norme« i uvijek davaju navedenu daću, kojoj je porijeklo u nekoj staroj odredbi. Iz policâ licitacije te daće vidi se da su ti ribari i njihove barke oslobođeni svake »realne i personalne« radnje — »facjuna« za vrijeme dok traju ribolovni »mrakovi«. To je opravdano za ribare na srdele, s obzirom na troškove kojima su izloženi za svoje mreže, i koji ne mogu da se odvajaju od ribolova u njegovim sezonama. Naprotiv, ne može se to reći za ribare na gavune. Svaki se ribar mora svakog jutra javiti zakupcu daće ili njegovu povjereniku u Žirju, te mu prijaviti svu količinu ulovljene ribe, koju ne smije dijeliti s družinom prije spomenute prijave, a isto tako ne smije od ulova ništa bilo gdje iskrcati bez dozvole zakupca. Običavali su ribari na srdele da lutaju oko 2—3 dana prije nego bi se prijavili zakupcu, pa bi nakon toga lutanja stigli premoreni s malom količinom ribe, pošto su veće količine deponirali na udaljenim mjestima izvan uvida zakupca. Obaveza prijave svakog jutra smanjit će nastojanja za kontrabandom, koji se bez takve odredbe bio silno razmahao. Ribari su se navikli da soljenje ribe vrše u skladištima na Žirju, ali su razjareni što posoljenu ribu ne smiju odnositi sa Žirja kroz čitavo vrijeme od 1. V. do 1. IX. u godini, ističući opasnost da tu ribu izgube, na takvom osamljenom otoku, koji lako mogu opljačkati noćni lupeži, što se višekratno zaista i događalo.³⁵⁰

Tako je eto izgledao dio prakse, prikazan od državnog fiskalnog odvjetnika.

Kao sredstvo represije prema ribarima imala je, međutim, država još jedno odlučujuće sredstvo. To je sol, bez koje nema slane ribe, a monopol prodaje mletačka je država osobito brižno nastojala držati u svojim rukama. Potrošači su pak brižno smišljali načine kontrabanda soli, o kojemu bi se mogle napisati tolike stranice povijesti. Ribarima je bilo nešto lakše dok su postojale solane u šibenskom kraju, u predjelu Zablaće—Morinje. One su u 17. st. još djelovale, ali se tijekom 18. st. zapuštaju. Monopolom prodaje i određivanjem cijene soli država je moćno gospodarila, kako nad ribarstvom na moru, tako i nad stočarstvom u zemljama zaleđa.

Sasvim je nepotpun i bitno je manjkav svaki prikaz ribarstva bez osvrta na problem soli, od koje tako presudno zavisi glavni i najvažniji dio ribarstvene djelatnosti kroz ta stoljeća.

O domaćoj proizvodnji soli nešto iscrpnijih podataka sačuvano nam je tek iz 16. st. God. 1524/25 organizirana je »gabella« u Šibeniku, kod šibenskih solana u predjelu Zablaća—Morinja. Organizirana je prodaja soli i Turcima, koju će prenositi »morlačke karavane«, te su utvrđene cijene, prodajne i otkupne, po kojima će od privatnih vlasnika solanâ država preuzimati sol, pa će je samo

³⁵⁰ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 150. T. Pasquali, *Scritture fiscali sulla Dalmazia*.

država prodavati.³⁵¹ U drugoj polovici 16. st. izvještaji za šibenske solane navode: Turcima se prodaje polovica raspoložive soli,³⁵² slaba je uprava trgovinom soli, a kontraband je osjetan.³⁵³ Godine 1574. uskladišteno je 21.857 kablova soli, a za soljenje je ribe prodano 4.769 kablova;³⁵⁴ god. 1577. opet o kontrabandu soli, te kako bi trebalo zabraniti da i privatnici prodaju bijelu sol, već da to čini samo država.³⁵⁵ Godine 1583. ima na šibenskim solanama 106 jedinica »radilišta« (»lavori«), na kojima se dobiva sol, a proizvedeno je 1581. god. 10.758 kablova, i 10.778 kablova u 1582. god.,³⁵⁶ god. 1587. privatnici proizvode na preko 100 jedinica, a država na 24, sveukupno godišnje 30.000 kablova;³⁵⁷ »mnogo solana, i vrlo značajnih«, trećina od njih su državne, kaže izvještaj za 1596. god. i dodaje: i jedne i druge se davaju u zakup, privatne »na polovicu«, ali država otkupljuje sav proizvod, koji ukupno dosegne i do količine od 60.000 kablova, ali je znala proizvodnja pasti i na samih 5—6.000, dok je 1596. god. bilo 20.000 kablova, zbog povoljnijih vremenskih prilika; teškoće su što šibenske solane ne obrađuju stručne osobe, već to rade, »usput uz drugi posao«, ljudi drugih zanimanja; rad započinje tek 15. VII, a gubi se i čitav mjesec lipanj, što bi se moglo ispraviti. **Velike su količine soli potrebne za soljenje ribe;**³⁵⁸ za god. 1604. šibenski se knez tuži na malu proizvodnju soli, a i na stanovnike otoka, koji da su iste čudi kao i uskoci; dalje da se krađe i sol, i da 30 vojnika koji čuvaju solane ne sprečavaju te krađe, a da je proizvodnja inače niska.³⁵⁹ Njegov nasljednik 1606. god. tvrdi da su šibenske solane u najboljem stanju i da se povećavaju.³⁶⁰ Godine 1611. opet se kaže da je kontraband soli česta pojava, a da seljaci napadaju općinske službenike koji ga suzbijaju.³⁶¹ Iscrpan je izvještaj iz 1617. god., navodeći: 3 milje od grada Šibenika nalaze se »dva jezera solana«, jedno veće a drugo manje, sve u privatnom vlasništvu, a država je svoje solane prošle godine porušila po nalogu iz Venecije; proizvodnja količinski varira, i bijele i crne soli; 1615. g. crne soli 28.349 mezana = 1.181 mletački modij, a bijele 1.257 mezana = 52 modija; 1616. god. crne 42.221 mezana = 1.759 modija, a bijele 1.206 mezana = 50 modija; od ukupne se proizvodnje odvaja najprije desetina u korist države, zatim se ostatak otkupljuje od privatnih vlasnika solana, i to à 12 lira cca za 1 modij.³⁶² God. 1627. opet je riječ o velikom kontrabandu uz obalu, i kako bi trebalo stalno držati jednu oružanu lađu da se to suzbija, a posebno baš da se sprečava i veliki kontra-

³⁵¹ [Sibencensia miscellanca, saec. XIV—XVII]. Arhiv JAZU, IVc 9, 187b—188a. Vidl i: J. Perić, Povijest šibenskih solana. »Zbornik za narodni život i običaje« JAZU, knj. 30/1, Zagreb 1935, 33 i slijed.

³⁵² Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae, t. III (1553—1571). Zagrabiae 1880, 16.*

³⁵³ Isto, 38—39.

³⁵⁴ G. Novak, *Mletačka uputstva i izvještaji, IV (1572—1590), Zagreb 1964, 144.*

³⁵⁵ Isto, 218—219.

³⁵⁶ Isto, 319.

³⁵⁷ Isto, 403—404.

³⁵⁸ Isto, V (1591—1600), Zagreb 1966, 196 i slijed.

³⁵⁹ Isto, VI (1588—1620), Zagreb 1970, 122.

³⁶⁰ Isto, 137.

³⁶¹ Isto, 171.

³⁶² Isto, 282.

band soli, koji da je tako intenzivan u razdoblju lipanj — kolovoz kada se izrađuje sol — kaže knežev izvještaj,³⁶³ a treba dodati: i kada se soli riba! Godine 1635. optužuju se Morlaci kao glavni nosioci kontrabanda, zbog kojega da je u Šibeniku na minimum svedena legalna trgovina solju;³⁶⁴ dvije godine kasnije, kaže se, poboljšan je nadzor i smanjila se krađa soli.³⁶⁵ U ratovanju 17. st. postradale su, međutim, i šibenske solane. U izvještaju 1670. god. šibenski knez jadikuje da ih treba obnoviti, pa da opet daju značajan prihod kao nekada, te da se i time sanira katastrofalna pasiva Komore u Šibeniku, koja ima sada samo 8.317 lira godišnjeg prihoda (prema 18.000 dukata nekadašnjih), no da bi obnova solana uspjela, treba, uz ostalo, udaljiti s obližnje Mandaline svojevremeno naseljene »Morlake«.³⁶⁶

Jedan prijedlog i troškovnik obnove solana iz tog vremena ovako opisuje faktično stanje:

Šibenske su solane glavna dobrobit Šibenika, a sastoje se od »pet jezerca«, i to: »Veliko jezero«, opsega 3.900 »paši«, smješteno u sredini gaja Zblaće; »malo jezero«, opsega 1.200 paši; »jezero Opatića«, 680 paši; »jezero Biskupovo«, 600 paši, i peto od 480 paši nepodesno za proizvodnju soli još i prije rata. Kroz »21 godinu rata« nije se proizvodilo i ona su zapuštena; sada ih treba obnoviti, no to ne mogu sami vlasnici bez materijalne pomoći države. Ukupno ima 107 $\frac{1}{2}$ jedinica (»lavori«) na solanama, a 33 vlasnika; ističu se nasljednici Dominis kao vlasnici 20 jedinica, šibenski biskup 7, dr. Frane i braća Divnić 5, nasljednici Ponte 6 jedinica; ima 5 vlasnika po 4 jedinice, osmorica po dvije i osmorica po 1 jedinicu. Navodi se poimenično 6 osoba koje su obavezne da drže čistima kanale na solanama bez naknade za taj rad, »ali imaju privilegij da su izuzete od službe na galiji i od drugih personalnih facjuna«. Navodi se k tome, također poimenično, 35 osoba koje su sposobne »fabricar sali«. Konačno, smatra se, moraju ostati na snazi odredbe terminacije generalnog prowidura Pisanija od 18. VI. 1628, kojom se za čuvanje šibenskih solana određuje 50 ljudi iz »zadarske milicije«, uz naznaku njihove plaće i obaveze: da čuvaju kako se sol ne bi raznosila i pljačkala.³⁶⁷

U izvještaju iz 1678. god. tvrdi se da su solane »obnovljene«, i to »skoro do savršenstva«, te da će uskoro davati rezultate.³⁶⁸ Ipak, kroz 18. st. ponovno su šibenske solane zapuštene. Mletački državni režim prodaje soli trebao je da bude efikasniji po državnu blagajnu, no praktički je i opet bilo drugačije. Anonimni izvještaj iz 1775/76. god. prikazuje nam tu praksu ovako: Teški su tereti, državni i ostali, na proizvodnji posoljene ribe, pa dalmatinski proizvođači traže »druge putove« da ih olakšaju; ukorijenjena je »kontrabandna trgovina koju potiču korumpirani ili nemarni državni službenici«; nezasitni su ti ljudi; iz južne Italije dolaze brodice u mjesecu kolovozu i pristaju u malo prometnim

³⁶³ G. Novak, *Commissiones et relationes venetae, VIII (1620—1680)*, Zagreb 1977, 141—142.

³⁶⁴ Isto, 193 i slijed.

³⁶⁵ Isto, 213.

³⁶⁶ Isto, 20, 36.

³⁶⁷ Isto kao u bilješci 351, 187a, 188b—193a.

³⁶⁸ Isto kao u bilješci 363, 42.

morskim uvalama, šalju svoje agente po otocima i obali Dalmacije, te potajno kupuju, koliko god više mogu, barila posoljenih srdela i škombri. Mletački zakoni ne brane apsolutno izvoz, ali postoji zabrana izvoza do sredine mjeseca rujna, tj. dok ne prođe sajam u Barletti; a i na sajmu u Sinigaglii sredinom mjeseca srpnja traži se takva roba, i ona pristiže iz Dalmacije kontrabandom. Trgovci iz južne Italije bolje plaćaju nego oni iz Venecije, pa slana riba iz Dalmacije tako odlazi u Barlettu i Manfredoniju i druge tamošnje luke, što je proizvođačima iz Dalmacije s više strana povoljnije: ne moraju voziti robu u Veneciju, izbjegavajući sve rizike toga transporta; ne plaćaju daće, niti druge troškove u Veneciji. Na opisani način odlazi posoljena riba iz Dalmacije također i u Papinsku državu, posebno u Ankonu, a isto tako i u austrijski Trst.³⁶⁹

U 18. st. već je bilo na daleko i opće poznato koliko soli kontrabandom dolazi u Dalmaciju iz Napuljskog Kraljevstva i Papinske države, a za tu sol je dalmatinski novac oticao u te zemlje.³⁷⁰

Ribari su se, dakle, snalazili kako su znali da dođu do životno prevažne soli i da plasiraju svoju ribu. Granice tog »snalaženja« nisu diktirali samo teški državni tereti. Mletački društveno-politički sistem u 18. st. poticao je podmićivanje i korupciju, grabež na račun države i sl. kao redovno ponašanje i životni uzus podanika takve države.

Zlarinjani su bili u određenoj mjeri zainteresirani i za prodaju svježije ribe. Mnogo je odredaba doneseno o prodaji takve ribe, koja se mogla vršiti samo na određenom mjestu u gradu Šibeniku,³⁷¹ daća je iznosila osminu donesene ribe; daća se davala u zakup,³⁷² i nastajao je, dakako, i u ovom slučaju čitav splet obračunavanja zakupca s ribarima. Bilo je oko te prodaje i težih sukoba s vlastima. Tako je npr. šibenski knez god. 1684. propisao opskrbu šibenske ribarnice ribom za vrijeme korizme, ali se ubrzo požalio da to nitko ne poštuje, jer da je »neposlušnost ukorijenjena« u »pokvarenim« dušama šibenskih distriktualaca. Knez navodi: prvi dan nije stigla gotovo ni unča

³⁶⁹ G. Novak, *Trgovina i pomorstvo Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća*. »Starine« JAZU, knj. 53, 26—29.

³⁷⁰ Isto, 22.

A. Fortis navodi: »Trgovci iz Papine države i Pulje, koji vrlo dobro poznaju stanje onog naroda, dođu u zgodno vrijeme i usidre se u uvalama i mrtvim lukama, da krijučareći krcaju na brodove ribu. Nerijetko donose oni sobom i znatne količine soli te zamjenom robe olakšavaju pogodbe. Bilo bi vrlo teško, a možda i nemoguće, silom spriječiti ovu rastuću tajnu trgovinu, jer su bezbrojni zgodni položaji, koji joj pogoduju, a glas je sadanje nevolje jači i rječitije govori nego onaj daleka straha«. Vidi: S. Zupanović, n.d. 46.

O navedenom kontrabandu dosta je zanimljivih podataka iznio i R. d'Erco u članku: *Venezia e la pesca in Dalmazia*, objavljenom u »Il Dalmata«, br. 57-59/1907, pa uz ostalo: kako su mletački konzuli u stranim zemljama imali dužnost da obavještavaju odakle i kakva sve roba odlazi kontrabandom iz Dalmacije, pa su javili, kako samo u Sinigagliu iz Dalmacije i Istre, sredinom 18. st., pristiže oko 6—7.000 barila slanah srdela, a dovozili su ih brodovi: Ankonitanaca, Riječana i Puljiza, ali i brodovi iz Dalmacije i iz Ferrare; često je pri transportu korištena neutralna zastava Papinske države ili Dubrovačke Republike; u Anconi postoji trgovac koji godišnje uloži i do 3.000 cekina za kupnju ribe u šibenskom području; dosta se ribe odvozi i u austrijski Trst, pa odatle u unutrašnjost itd.

³⁷¹ I u statutu grada Šibenika i kasnije mnogo puta ponavljana odredba pa tako npr. i 1698. god. Vidi: S. Zupanović, n.d. 40.

³⁷² Primjeri policā licitacije od 12. I. 1615, 17. I. 1637. i 23. I. 1638. sadržani su u rukopisu sign. Iib 166 u Arhivu JAZU. Tu se uz ostalo kaže: daća iznosi osminu ribe, i to »po izboru zakupca«; prije početka prodaje svježije ribe moraju ribari obavijestiti kancelara šibenskog kneza, kako bi se kneževa palača mogla najprije snabdjeti; zakupac se obvezuje, da posoli 50 miera srdela, te da ih prodaje na malo za potrebe gradske potrošnje...